

KARL PRAAKLI

*Eesti
keele
õpik*

**VI KLASSILE
I OSA**

RK

„PEDAGOOGILINE KIRJANDUS“ • 1947

KARL PRAAKLI

EESTI
KEELEÕPIK

VI KLASSILE

I OSA

(HÄÄLIKUÕPETUS)

RK

„PEDAGOOGILINE KIRJANDUS“

TALLINN 1947

TO OLIKOOLI
RAAMATUKOGU

~~27954~~

EESTI KEELEÕPIK

Häälikuõpetus.

Häälik ja täht.

1. Inimesed väljendavad oma mõtteid lausetes. Laused koosnevad sõnadest. Sõnad koosnevad häälikuist. Kui inimesed aastatuhandete eest avastasid selle tõe, hakkasid nad häälikuid kirja panema. Häälikute kirjalikke märke nimetame tähtedeks. Häälikuid hääldame ja kuuleme, tähti kirjutame ja näeme. Tähtede abil võime oma mõtteid avaldada kirjas.

2. **Ülesanne.** Määrata, mitu tähte ja mitu häälikut on järgmiste lausete sõnades.

Iga algus on raske. Ikka toodi vägesid juurde. Nüüd lõime ka meie sekka. Mu isamaa mull' armas imemoodi!

Võõrhäälikud.

3. Eesti keeles tarvitatavais võõrsõnused võivad esineda võõrhäälikud *f, š, z, ž* (loe *ef, ša, ze, že*). Näiteks: *professor, fotograaf, referaat, füüsika, sifoon, brošüür, šabloon, tušš, dušš, bolševik, tšello, zoologia, loož, garaaž, projektor, oranž, žürii, žurnaal, džungel, džuuut, džäss* jne.

4. **Ülesanne.** Leida p-s 3 esitatud võõrsõnade tähendus, kasutades vajaduse korral sõnastikku! Harjutada nende õiget hääldamist!

5. **Ülesanne.** Esitada võõrtähtede *f, š, z, ž* vasted vene keeles! Nimetada vastavaid venekeelseid näiteid!

6. **Ülesanne.** Otsida sõnastikust veel sõnu, kus esineb võõrhäälikuid!

7. **Harjutus.** Kirjutada kriipsu asemele *s, ts, š, šš, tš, z, ž* või *dž*, nagu on nõutav! Kahtluse korral kasutada sõnastikku! Tähele panna, et *ž* kõrval esineb *d* (seega *dž*), *š* kõrval aga *t* (seega *tš*).

Joonestamisel tarvitatakse tu—i. Kooperatiivist osteti —okolaadi. Maaler tarvitas poordi värvimisel —ablooni. Pärast võimlemist jooksime du—i alla. Autod seisavad garaa—is. Vaipade tikkimisel tarvitati —uuti. —oologia-muuseumis vaatlesime huvitavaid loomi. Pro—ektorid valgustasid süsimusta taevast. Tallinna külastamisel käisime ka —irkuses. Maateaduse tunnis kuulsime huvitavaid lugusid India —unglitest. Kundas on Eesti NSV —emendivabrik. Tüdruk kandis kaunist oran—i suvikleiti. Ilmus mitu huvitavat bro—üüri. Novellivõistluse —üriisse kuulus ka kommunistliku noorsoo esindaja. Mu koolivend õpib —ellomängu.

Võõr- ja laensõna.

8. Eesti keel on aja jooksul laenanud hulga sõnu teistest keeltest. Niisugused laenatud sõnad, mis on säilitanud oma võõra ilme, on võõrsõnad.

Võõrsõnade tähtsamad tunnused on:

1) võõrhäälikute esinemine (*f, š, z, ž*) (*foto, šablooniline, zooloog, žurnaal*);

2) *b, d, g* sõna algul (*büroo, deklamatsioon, garantii*);

3) rõhu või pika täishääliku esinemine järgsilpides (s. o. teises, kolmandas jne. silbis) (*garderoob, garantii, paraad, graniit, diktaat, idee, tekstiil*).

Paljusid võõrsõnu nimetatakse ka rahvusvaheliseks sõnadeks, kuna nad esinevad mitmes kultuurkeeles ühe ning sama tüvega.

9. Väga paljud teistest keeltest laenatud sõnust on saanud aja jooksul täiesti eestipärase kuju (võõrhäälikute puudumine, *k, p, t* sõna algul, rõhk esimesel silbil jm.); niisuguseid sõnu nimetame laensõnadeks. Näiteid: *klaas, tahvel, tohter, kool, kraad, teemant* jne.

Osa võõrsõnu on üsna hiljuti muutunud laensõnadeks, s. o. eestipärastunud. Niisuguste sõnade algul kirjutame *k, p, t*.

<i>pagas</i>	<i>taanlane</i>	<i>kips</i>
<i>palkon</i>	<i>taglas</i>	<i>kitarr</i> (om. <i>kitarri</i>)
<i>pataljon</i>	<i>toos</i>	<i>kreeka</i>
<i>patareid</i>	<i>topelt</i>	<i>kummi</i>
<i>plokk</i>		<i>kraad</i>
<i>pluus</i> (om. <i>pluusi</i>)		<i>kurt</i> (om. <i>kurdi</i>) = vöö
<i>puljong</i>		<i>kurv</i> (om. <i>kurvi</i>) = kõver- joon, käänd

10. **Harjutus.** Täiendada alljärgnevat tabelit, paigutades antud sõnad õigesti lahtrisse, lisades neile juurde tähenduse.

Teistest keeltest laenatud sõnu.

Võõrsõnad (rahvusvahelised sõnad)	Laensõnad
<i>bass</i> (madal mehehäääl)	<i>pass</i> (isikutunnistus)
<i>diivan</i> (seljatoeta sohva)	<i>tohter</i> (arst)
<i>diplomaat</i> (riigi esindaja, saadik rahvusvahelises läbikäimises)	<i>pagas</i> (reisipakid raudteel, laeval jne.)
<i>doktor</i> (teaduslik kraad)	

garderoob, diplom, geograafia, topelt, puljong, palkon, dialoog, duett, baromeeter, kompvek, kotlet, betoon, kreeklane, dokument, dekoratsioon, teater, tomat, kanal, plokk, blokk, akord, rekord, hektaar, rakett, kabinet, siluett.

11. **Harjutus.** Moodustada lauseid, tarvitades mõningaid p-s 3 ja p-s 10 antud võõr- ja laensõnu!

12. **Harjutus.** Kirjutada järgmisis lauseis kriipsu asemele **b** või **p**, **d** või **t**, **g** või **k**! Vajaduse korral kasutada sõnas-tikku!

b — p

Põlevkivist saadakse —ensiini. Eestlaste ustavusest jutustab —allaad „Ustav Ülo“. Tutvusime Tartu Riikliku Ülikooli —ootanika-aiaga. Tallinna ehitati supel—assein, kus võib talvelgi supelda. Reisi—üroo on avatud ka puhkepäevadel.

Mu õdedest on üks —londjuukseline, teine aga —rünetne. Istusime —alkonil ja ajasime juttu. Reisijad ootasid —agasi väljaandmist. —ublik võttis ettekande vastu ovatsioonidega.

d — t

Esimesel mail oli saal —ekoreeritud ja publikust tulvil. Õpilased esinesid laulude ja —eklamatsioonidega, ja poisid, kes kuulusid spordikollektiivi, —emonstreerisid OVTK harjutusi. Lõpuks oli huvitav —uett ja lõbusa numbrina kahe sõduri —ialoog. Sünnipäeval sõime —orti. Otsin apteegist gripi—ablette. —eatris etendati August Kitzbergi —raamat „Enne kukke ja koitu“, milles kujutatakse eestlaste rasket elujärge saksa orjuses. —aglas oli kui kassikangas tormist sassi aetud.

g — k

Tugevas —alopis sõitis —rupp ratsanikke kahurväe positsioonide suunas. Suure Isamaasõja kangelasele valmistati ta kodulinna —raniidist monument. Fašismivastases sõjas ei kasutatud sõja—aase. Lauuluansamblis mängisid kaasa ka mandoliinid ja —itarrid. Irboska ümbruses leidub —ipsi. Laevameeste hulgas oli ka —reeklasi.

13. Võõrnimesed ja võõrkeelseis väljendites võivad esineda peale *f, š, z* ja *ž* veel võõrtähed *C c, Ć ċ, Q q, W w, X x, Y y* (loe *tse, tše, ku, lai ve, iks* ja *igrek e. üpsilon*).

Näiteid: Võõrnimesid: *Celsius* (l. *tselsius*), *Cato* (l. *kato*), *Čapek* (tšehhi nimi), *Čiurlionis* (leedu nimi, l. *tšurljoonis*), *Don Quijote* (l. *kihhote*), *Kreutzwald* (l. *kröitsvalt*), *New York* (l. *njuu jork*), *Marx, Xerxes* (l. *kserkses*), *Sydney* (l. *sidni*).

Võõrkeelseid väljendeid: *cum laude* (l. *kum laude*), *circa* (lühendatult *ca*, l. *tsirka*), *crescendo* (l. *krešendo*), *de facto* (l. *de fakto*).

14. **Ülesanne.** Kirjutada p-s 13 loeteldud nimede ja võõrkeelsete väljendite järele, mida need tähendavad!

Näidis: *Celsius* — termomeetri leiutaja, jne.

15. **Harjutus.** Harjutada suurte ja väikeste võõrtähtede (*c, č, f, g, š, z, ž, w, x, y*) kirjutamist, kirjutades allpool toodud nimesid!

Aserbaidžani NSV, Tšehhov, Leonardo da Vinci, Cicero, Feuerbach, Fudžijama, Quintilianus, Šotimaa, Šveits, Zola, Zeus, Železnovodsk (kuurort Põhja-Kaukaasias), x-kiired (röntgenikiired), Yukon (jõgi P.-Ameerikas), Yellowstone'i (l. *jeloustöni*) rahvuspark P.-Am. Ühendriikides, Jyväskylä (l. *jüväskülä*) linn Soomes.

Tähestik ehk alfabeet.

16. Kõiki keeles esinevaid tähti kindlas järjekorras nimetatakse tähestikuks ehk alfabeediks. Tähestikulist järjekorda tarvitatakse sõnastikes, nimestikes jne.

Eesti tähestik ühes võõrtähtedega on järgmine: *a, b, c, č, d, e, f, g, h, i, j, k, l, m, n, o, p, q, r, s, š, z, ž, t, u, v, w, õ, ä, ö, ü, x, y*.

17. **Ülesanne.** Õppida tähestik antud kujul pähe (hääl-
dada võõrtähti õigesti!)

18. **Ülesanne.** Koostada endale väike uute sõnade vihik või sedelsõnastik, kus uued sõnad oleksid tähestikulises järjekorras!

19. **Harjutus.** Koostada oma klassi õpilaste nimestik tähestikulises järjekorras.

20. **Harjutus.** Järjestada tähestikuliselt alljärgnevate eesti kirjanike perekonnanimed: Fr. R. Faehlmann, Fr. R. Kreutzwald, J. V. Jannsen, C. R. Jakobson, L. Koidula, M. Veske, A. Reinwald, E. Bornhöhe, A. Saal, Jakob Liiv, Juhan Liiv, A. Haava, K. E. Sööt, A. Kitzberg, E. Vilde, E. Peterson-Särgava, Fr. Tuglas, O. Luts, M. Metsanurk, A. H. Tamm-
saare.

21. **Harjutus.** Leida sõnastikust järgmiste sõnade tähendus ja koostada neist sõnadest lauseid!

eepos, eelegia, episood, hurmav, raev, lapuline, klaviatuur, oim, oheldama, ornament, šamott, žilet, taglas, tseremoonia, vihjama, uljas, ungas, üllas, üritama, moto.

22. **Harjutus.** Tuletada meelde sõnu, kus esinesid võõrhäälikud, ja koostada lauseid, tarvitades neid sõnu vabal valikul.

23. **Ülesanne.** Lõpetada lause:

Võõrsõnades tarvitatakse järgmisi võõrtähti: . . .

H sõna algul.

24. Tuletada meelde, missugused sõnad algavad *h*-ga, missugused ilma *h*-ta.

Tabelis on esitatud mõningaid *h*-ga ja *h*-ta esinevaid sõnu, millede kirjutamisel sageli eksitakse. Jälgida hoolega nende õigekirjutust!

<i>h</i> sõna algul	<i>h</i> puudub
<i>habras</i>	<i>aas</i>
<i>hajameelne</i>	<i>aevastama</i>
<i>hagu, hao</i> — kuiv oks	<i>agu, ao</i> — koit; ka eha
<i>hais, haisu</i>	<i>ais, aisa</i>
<i>hale, haleda</i> — kurb	<i>ale, ale</i> — sõõrd, kütis
<i>halg, halu</i> — puulõhandik	<i>algama, algus</i>
<i>hallikas</i> — hallivõitu	<i>allikas</i> — läte
<i>haru</i> — oks, jõeharu, harunev osa	<i>aru</i> — mõistus; kuiv rohuma
<i>harutama</i> — harguma panema (lõnga)	<i>arutama</i> — küsimust jne. käsitlema
<i>harv, harva</i> — hõre	<i>arv, arvu</i>
<i>haigutama</i>	<i>elevus</i>
<i>hanguma</i>	<i>ere, ereda</i>
<i>higi, higistama</i>	<i>igivana, igihaljas</i>
<i>hiilima</i> — varitsema	<i>iil, tuuleiil</i> — puhang
<i>hind, hinna</i> — tasu	<i>ind, innu</i> — vaimustus
<i>hirv, hirve</i> — teatud loom	<i>irv, irvitama</i> — naer, naerma
<i>hoid, hoiu</i> — hoidmine	<i>oid, oi</i> — aru, mõistus
<i>hang</i>	<i>oigama</i>
<i>haug</i>	<i>opman</i>
<i>harva</i>	

<i>h sõna algul</i>	<i>h puudub</i>
<i>hubane</i> — kodune	<i>uluma, ulguma</i>
<i>heietama</i>	<i>ulgumeri</i>
<i>herilane</i>	<i>ummik</i>
<i>hernes</i>	<i>undama</i>
<i>hiigla, hiiglane</i>	<i>õõtsuma</i>
<i>hulkuma</i>	<i>äbar, äbarik</i>
<i>hunnik</i>	<i>ädal</i>
<i>hurtsik</i>	<i>äge, ägeda</i>
<i>hõre</i>	<i>ägisema</i>
<i>hõõguma</i>	<i>äkiline, äkki</i>
<i>hõõruma</i>	<i>ärev</i>
<i>hämmastuma</i>	<i>ärgas, ärksus</i>
<i>härdasti</i>	<i>ässitama</i>
<i>hütt</i>	<i>ääs — sepakolle</i>

25. **Harjutus.** Kirjutada kriipsu asemele *h*, kui see on nõutav, või kirjutada alljärgnev pala etteütluse järgi!

Kevadine päike kiirgas —eredasti läbi seinapragude —eina-küüni. See —äratas Juku, kes magas vanaisaga —eintel. Nad olid —eile —õhtul tulnud järve —äärde kalale ja pan-nud —unnad sisse. Udu oli —õljunud aasa ja järve kohal, metsast oli kostnud karjaste —uikeid ja koerte —aukumist. Juku oli olnud —innukalt ja suure—oolega töös undade järve panemisega. Seda juhtub —arva, et tema unna otsa tu-leb suur —aug. Vanaisa —oiatas teda, et ta liiga ei ruttaks ja unna nõore sassi ei ajaks. Neid on järvel tülikas —aru-tada. Undade asetamisel peab olema —oidu, muidu ei saa kala kunagi. Nüüd valdas Jukut suur —elevus, kuidas on kaladega. —äkki liigutas end ka vanaisa, —aigutas kuul-davalt ja —õõrus uniseid silmi. „Tere hommikust, vanaisa! Kas ruttame järvele?“ — „Oh, ära ole nii —äge, enne ikka sööme, siis läheme,“ vastas vanaisa. Nad tõid —agu, süü-tasid tule ja valmistasid —einet. Juku küpsetas —õõguvail sütel ühe soolasilgu, mis maitstes —üsna kenasti. Lõpuks asu-sid nad minekule. Vaiksel —ommikul —elisesid nii kenasti karjakellad. Rohi oli lopsakas ja märg kastest. Suure lepa kõrval —õitses juba —jire—ernes. Kui —arv mets lõppes,

paistiski järv. See oli —ommikul veel kenam kui —õhtul. Kalapüügi põnevus —erutas Jukat nii, et võttis kohe —igistama. —ennäe, esimese unna otsas kohe kala! Oli noor —aug, vähe —eeringast suurem. Asi seegi.

26. Harjutus kordamiseks. Täita lünk sobiva sõnaga!

Õhurõhu-möödtjat ehk . . . . tarvitatakse ka kõrguste määramisel. Lugulaul ehk . . . . „Kalevipoeg“ on Kreutzwald'i kirjutatud. Arno ja Leili esitasid laval huvitava kahekõne ehk . . . . Tellisime endale uue ajakirja ehk . . . . VII kl. pioneer pidas kokkuvõtliku . . . . Pariisi kommuunist. Ehitati uus autokuur ehk . . . . Oma kõnes . . . . ta sellele, et ka noored võiksid ühiskondlikel üritusil kaasa aidata. Oma äklist meelt ei suutnud ta . . . . Lipu üleandmise . . . . oli väga pidulik ja kaunis. Pääsukesed olid teinud lakka pesa, nüüd lendlesid nad . . . . sisse ja välja. Töö, mis on . . . , muutub igavaks; mitmekesisus teeb aga töö huvitavaks.

27. Harjutus kordamiseks. Kirjutada 5 sõna, kus esineb võõrhäälik š, 5 sõna, kus esineb ž, ja 2 sõna, kus esineb z! Võrrelda ja parandada oma sõnad naabriga vastastikku.

28. Harjutus kordamiseks. Vaadelda sõnastikus (raamatu lõpus) *h*-ga algavaid sõnu. Koostada 10 lauset omal valikul *h*-ga algavaist sõnadest.

29. Harjutus kordamiseks. Koostada vähemalt 10 lauset sõnadest, mis algavad ilma *h*-ta, kasutades selleks punkti 24 tabelis toodud sõnu.

Häälikute liigitus.

30. Häälikud jagunevad täishäälikuiks ehk vokaalideks ja kaashäälikuiks ehk konsonantideks.

Täishäälikud ehk vokaalid	Kaashäälikud ehk konsonandid
<i>a, e, i, o, u, õ, ä, ö, ü, y</i>	<i>b, c, č, d, f, g, h, j, k, l, m, n, p, q, r, s, š, z, ž, t, v, w, x</i>

Täishäälikud võivad ilma kaashäälikuteta moodustada silbi. Näit.: *i-ga, e-ma, ee-lis-ta-ma, ai-a* jt. Kaashäälikud tavaliselt omaette silpi ei moodusta, nad vajavad abiks täishäälikuid või nende ühendeid. Näit.: *kau-gel, kors-ten, tõu-ka-ma* jt.

31. **Harjutus.** Kirjutada mõned laused, kus esineb sõnu ka võõrtähtedega, ja kriipsutada alla kõik konsonandid.

32. Mõned kaashäälikud tekitavad hääldamisel heli, teised aga mitte. Neid viimaseid nimetatakse helituiks häälikuiks. Helitud häälikud on:

g, b, d, k, p, t, s, h, f, š.

Kui panna sõrm kõrisõlmele, siis tunneme, et helitute häälikute hääldamisel kõrisõlmes ei teki sellist värinat, nagu tekib heliliste häälikute (vokaalide ja heliliste konsonantide) hääldamisel.

Helitute häälikute paremaks meelespidamiseks võime neid näiteks järgmiselt värsistada:

*ge-be-de ja ka-pe-te,
es ja ha ning ef ja ša.*

Nende meelespidamine on õigekirja seisukohalt tähtis.

33. Lapsed sõitsid lootsikuga järvel ja jooksid alles õhtul mööda rohtunud teerada kodu poole. Rohi oli kastest märg, kuid õhus hõljus kevadist värskust. Koplis õitsesid vahttrad ja kased olid kenasti hiirekõrvul. Kui lapsed koduaeda saabusid, nägid nad, et ema istutas parajasti kapsaid.

Missuguste häälikute kõrval esinevad *k, p, t*?

Reegel: Helitute häälikute (*g, b, d, k, p, t, s, h, f, š*) kõrval kirjutatakse *k, p, t*.

34. **Harjutus.** Asendada järgmisis lauseis kriips puuduva tähega!

Vah—ra o—sas vilis—ab ü—sik kuldnohk. Me—ski—s joo—sis me—sas ja kadus puhmas—e vahele. Lõh—ine kam—sun oli tunnis—ajaks, et ta oli kaklusest osa võtnud. Võ—ke kim—sud—kom—sud lah—i ja pange asjad kohale! Kuns—inäitusel äratas tähelepanu suur pannoo Isamaasõja

ainel. Töö o—sustati žürii poolt omandada. Hooli—sege, et ka—sapeenraid korralikult kas—etaks. Siin on kaks —šekki. Eile mängis tan—supeol —žässorkester.

35. Liide **-ki** ja **-gi**. Jälgida liite **-ki** ja **-gi** kirjutamist järgmistes sõnades:

-ki	Mille järel	-gi	Mille järel
poeg + ki	g	maa + gi	Hällised hällikud
leib + ki	b	õu + gi	
lind + ki	d	kell + gi	
purk + ki	k	memm + gi	
seep + ki	p	lehm + gi	
paat + ki	t	narr + gi	
kass + ki	s	beež + gi	
aitäh + ki	h	ahv + gi	
harf + ki	f	kohv + gi	
plüüs + ki	š	jt.	

36. Koostada reegel!

Liide **-ki** kirjutatakse . . . . järel, ... järel aga kirjutatakse **-gi**.

Tähele panna: Liite **-ki** ja **-gi** puhul kirjutatakse sõna nii, nagu ta on (s. o. ära jätmata ühtegi tähte), ja liidetakse siis **-ki** või **-gi**. Näit.: kasski, memmgi, kukkki jt.

37. **Harjutus.** Ennäe, sealt ta tuleb—i. Plahvatuse mõjul purunesid aknad ja krohv—i langes seintelt. Viimaks süttis autogaraaž—i. Ah tema siis esineb—i! Lind—i on uinunud, päike loojunud ammu—i. Ta ei saanud und—i silma. See näitab teatavat aktiivsust ja ettevõtlikkust—i. Kusti uljas teos võis märgata teatavat mehisust—i. Ta ei öelnud aitäh—i. Tal oli viis viidikat ja üks särg—i. Õpilaste ekskursioonist võttis osa kuulus geograaf—i. Pioneerid tõid haavatud punaarmee lasi külastades neile maiustusi ja lilli—i.

38. **Harjutus.** Liita **-ki** või **-gi**!

Kauss, kamm, lint, kurb, õu, linn, läksid, oranž, tušš, kass, praad, arg, sepp, võttis, tee, kaart, uks, aknad, endal, summa, summad, latt, kurk, konts, tald, ahv, šeff.

g, b, d erandlik märkimine helitute häälikute kõrval.

39. Kuigi üldreeglik on, et helitute häälikute kõrval kirjutatakse *k, p, t*, esineb erandlikult **helitute häälikute kõrval ka g, b, d**, nimelt järgnevail juhtudel:

a) kui sõna algvormis esineb *g, b, d*.

kärbes — kärbsed	võrdle hõlpus — hõlpsad
soodus — soodsad	vaikne — vaiksed
hoogus — hoogsad	võitma — võitsid
leidma — leidsin	katma — katsid
kandma — kandsin	tähtis — tähtsad
jalg — jalgsi	jt.

s tuleb siin *g, b, d* naabrusse sõna muutmisel ning ta ei tõrju ära siin algvormis esinevat *g, b, d*.

Algvormi all me mõtleme käändsõnade nimetavat käänet ja pöörsõnade *ma*-tegevusnime.

b) liitsõnus, kui ühendamisil *g, b, d* satub helitu hääliku kõrvale.

king + sepp = kingsepp
umb + sõlm = umbsõlm
kard + pael = kardpael

c) vöörsõnus nagu **asbest, observatoorium, anekdoot, röntgenikiired, absoluutne** jt.

40. **Harjutus.** Kirjutada järgnevais lauseis kriipsu asemele kas *b* või *p, d* või *t, g* või *k*, nagu on nõutav.

Punaarmee väeosad oma hoo—sa rünnakuga vallutasid tuntud kes—use ja rau—teesõlme. Jõu—sasti läksid nad edasi ja jõu—sid ühe jõekeseni, mille nad ületasid jal—si. Sakslased suu—sid siin vähe vastu panna kõigist pingutustist hoolimata. Kui hakkasid ründama meie moo—sad tankid, kasutas jalavägi soo—sat võimalust, et anda lööki vasa—kult tiivalt. See õnnestus—i suurepäraselt. Ae—sasti võ—sid meie laskurid uued tulepositsioonid, et sakslasi lakkamatult jälitada. Ehk—i sakslased olid ehitanud tugeva kaitsevööndi, veeresid meie rau—sed tankihiiglased muu—kui edasi, et lüüa kiil vaenlase rindesse. Hoo—sat rünnakut jälgis armeekind—

ral ise. Sanitarid kan—sid haavatuud sidumispunkti, näidates sealjuures suurt püsivust ja si—kust. Neil tuli abis—ada vaenlasigi, kuna need ei suutnud taganedes oma haavatuud ära kanda. Alles vas—u hommikut tuli vahetus ja väsinud mehed hei—sid magama. Nüüd kos—sid kahuripaugud mär—sa kaugemalt. Rinne nih—us edasi sügavale vaenlase maale.

Liht- ja liithäälikud.

41. Jälgida alljärgnevais lauseis häälikuid!

Oma tuba, oma luba. Vööral maal hea, kodu veel parem. Kannad kulusid läbi.

Neis sõnades esinevad täishäälikud kui ka kaashäälikud üksikult (mõnel juhul küll kahekordselt: õõ, aa, ee, nn), üksteisega vaheldumisi. Seesuguseid liitumata häälikuid nimetame lihthäälikuiks. Kui aga kaks või enam erisugust täishäälikut või kaashäälikut esinevad kõrvuti, siis moodustavad nad liithääliku.

Näiteks: *Õunaaias õitsesid kaunid puud. Pane kits kärneriks, küll siis palju kapsaid saad. Kui küllalt kaua olin valvanud, nägin, kui midagi vilksatas läbi okste. Aias aga ei olnud kedagi.*

Liithäälikud on siin trükitud jämedalt.

Kahe täishääliku liitumine ühes ja samas silbis (*õu, õi, au, ai jt.*) kannab diftongi ehk kaksiktäishääliku nimetust.

Kaashäälikute ühendit (*ts, ks, lj, ps, lks, kst jt.*) on sobiv nimetada konsonantühendiks.

Diftonge silbitamisel ei lahutata (liitsõnas *eluga ui* ei ole diftong, sest ta ei moodusta omaette silpi). Konsonantühendis aga läheb silbitamisel viimane konsonant järgmisse silpi.

Näiteks: *õu-e, ai-as, aga kül-lalt, kap-said.*

42. Harjutus. Määrata diftong järgnevais lauseis!

Vanaisa tuli linnast. Aeg annab arutust. Ei kõik rutanud aitama. Maailm on suur ja lai. Geomeetria tegeleb kolmnurkade mõõtmisega. Kuulus poeet kirjutas uue pikema poemi.

43. Harjutus. Määrata konsonantühend järgnevais lauseis!

Purustatud Narvas, üsna linna serval, kiiresti remonditud hoones asetseb linna ehitusvalitsus. Sealsamas on ka tööliste ühiselamu, mis alles hiljuti pakkus ebameeldivat pilti, mis aga nüüd on muudetud elamiskõlblikuks. Selle töö tegi kommunistlike noorte algorganisatsioon. Korrastatud ühiselamusse asutati punane nurk ja organiseeriti kunstilise isetegevuse ringid. Noorte püüdeks on — sisustada asutise klubi hästi ning mugavalt ja korraldada klubi töö selliselt, et see pakuks tööliste sisukat ja kultuurset ajaviidet.

(Ajalehest „Noorte Hääl“)

Häälikute vältus (pikkus).

a) Lihthäälikud.

44. Täishäälikute vältus.

Eesti keeles on häälikuil kolm erisugust pikkust ehk vältet: lühike, pikk ja ülipikk häälik. Lühikest häälikut hääldame nobedasti, pikka häälikut pikalt, ülipikka võime venitada.

Võrrelda jämedalt trükitud häälikute vältust ja hääldada neid õigesti!

Lühike häälik (hääldame nobedasti)	Pikk häälik (hääldame pikalt)	Ülipikk häälik (võime venitada)
Kuri koer haukus tee ääres.	Kuuri uks pandi kinni.	Isa parandas kuuri.
Pöönikul ei tohi olla koli.	Koolipoiss käis ki- nos.	Õpilased lähevad kooli.
Hea rohi ravib haa- vad.	Kraavi ääres kas- vavad maasikad.	Isa puhastab kraa- vi.
Müra kostab kau- gele.	Puud paistsid üle müüri.	Müürsepad ehita- sid müüri.
Väle poiss käis kii- restis poes.	Toast kostsid laulu- hääled.	Pillid seati häälede.

45. **Ülesanne.** Lõpetada laused! Lühike ehk 1. välte täishäälik märgitakse kirjas . . . tähega, pikk ehk 2. välte ja ülipikk ehk 3. välte täishäälik kirjutatakse . . . tähega. Seega 2. ja 3. välte vahe on eraldatav ainult . . . -sel.

46. **Harjutus.** Harjutada 2. ja 3. välte eraldamist järgmistes sõnapaarides, neid 1) valjusti hääldades ja 2) neid tarvitades lausetes.

selle siili — seda siili; selle liiva — seda liiva; need käärid — neid kääre; nõõri otsas — seon nõõri; saadan raha — tahan saada; keedan suppi — panin keema; kiilu ots — taon kiilu.

47. **Harjutus.** Leida veel 10 sõnapaari täishäälikute 2. ja 3. välte näidisteks ja moodustada neist lauseid.

48. **Harjutus.** Leida sõnu, kus harjutuses nr. 47 leitud sõnade vastavad häälikud oleksid 1. vältes.

49. **Kaashäälikute vältus** (välja arvatud *k, p, t*).
Kaashäälikute vältus ei erine täishäälikute vältusest; neilgi on tavaliselt 3 erinevat pikkust. Ainult *h, v, j* esinevad tavaliselt kahes pikkuses (1. ja 3. välde) ja ka võõrhäälikud *f, š* esinevad kahes pikkuses (2. ja 3. välde). Järgmine tabel annab ülevaate kaashäälikute vältusest. Hääldada lugemisel selgesti välte vahe!

Häälik	1. välde, lühike häälik (hääldame nobedasti)	2. välde, pikk häälik (hääldame pikalt)	3. välde, ülipikk häälik (võime venitada)
<i>l</i>	Tala on pehkinud.	Talla ääris peitsiti pruuniks.	Hakati pahlmast tallama.
<i>n</i>	Linad on leos.	Linnatornid juba paistavad.	Sõitsime isaga linna.
<i>m</i>	Tal on päris huvitav amet.	Hommik koitis.	Sõitke sammu üle silla!
<i>r</i>	Kari aeti koju.	Mis narritemp see on?	Mis narri sa nüüd mängid?
<i>s</i>	Aeg on võrdlemisi kasin.	Kassipojad mängisid lõngakeraga.	Kas olete näinud mu kirjut kassi?

Häälik	1. välde, lühike häälik (hääldame nobedasti)	2. välde, pikk häälik (hääldame pikalt)	3. välde, ülipikk häälik (võime venitada)
<i>h</i>	Kehakultuur on Nõukogude Liidus saanud masside harastuseks.	Pärsia kuningat nimetatakse šahhiks.	Kuul oli tunginud kehha.
<i>j</i>	Meie külla ehitati uus rahvamaja.	—	Majja astudes nägin selles piinlikku puhust.
<i>v</i>	Põllu ääres seisab suur kivi.	(Murdeline: kavva täh. 'kaua')	Leppa raiudes lõin kirve kogemata kivvi.
<i>š</i>	—	Poisid olid duši all.	Läksime dušši võtma.
<i>f</i>	—	See on mu šefi kuub.	Kohtasin oma šeffi.

Märkus: *h* võib esineda 2. vältes võõrsõnades ja *v* — murdekeeles.

50. Kirjutada kokkuvõtteks. 1) *j*-il ja *v*-l on kirjakeeles ainult esimene ja kolmas välde. Võõrhäälikuil *f* ja *š* on ainult . . . välde (kirjutatakse nagu *k*, *p*, *t* välted). Teistel kaashäälikuil on nagu täishäälikuilgi . . . välde, kusjuures 1. välde kirjutatakse . . . tähega, 2. ja 3. välde . . . tähega, välja arvatud *k*, *p*, *t*, mille 2. välde kirjutatakse ühe tähega (vt. allpool).

51. **Harjutus.** Määrata jämedalt trükitud tähtedega märgitud häälikute pikkus (välted)!

Kali on läinud hapuks. Siili okkad on teravad. Kas ma jätsin sulle juba raamatu? Duši alt tulles olime heas tujus. Mis ma sellest hoolin, kui aga koorma koju saan! Nüüd sattusime heasse tujju. Veerevale kivile ei kasva sammalt. Nõmmel õitsesid kaunid sinililled. Tule ruttu, muidu jääme hiljaks. Ta peab nüüd siia jääma. Parsilt rippusid kõrred alla. Vihastades läks ta nagu marru.

52. *K, p, t* välted. Täishäälikute ja eespool toodud kaashäälikute 2. ja 3. välte vahel pole kirjas vahet (nii 2. kui ka 3. välde kirjutatakse kahekordse tähega). Vahe on eraldatav ainult kuulmise abil. (Erandid on võõrhäälikud *f* ja *š*, mille 2. välde on ühekordne, 3. välde kahekordne *f* ja *š*.)

Helitud häälikud *k, p, t* on ainukesed häälikud, mille kõik välted saab märkida kirjas eri viisil. Esimese välte märgime siin *g, b, d*, teise *k, p, t* ja kolmanda välte *kk, pp, tt* abil.

Sellest selgest vahest hoolimata on *k, p, t* kirjutamine paljudele komistuskiviks. Häädagem sellepärast välteid võimalikult selgesti, eriti tehkem vahet 2. ja 3. välte vahel. Jälgida järgmist tabelit:

1. välde, lühike häälik (häädame nõrgalt)	2. välde, pikk häälik (häädame tugeva- mini)	3. välde, ülipikk häälik (häädame jõuliselt)
Habe oli, nagu öeldud, Peetri au. Siit läheb rada mööda jõe äärt. See oli väga huvitav lugu.	Selles pudelis on vähe h apet. Jukul on nüüd uus r atas. Luku vedru on kuulunud.	Hapendile vett lisades saame h appe. Ta sõidab meeleldi uuel rattal. Panime ukse l ukku.

53. **Harjutus.** Koostada eeltoodud tabeli eeskujul tabel, esitades *k, p, t* välteid enese valitud sõnadest.

54. **Harjutus.** Rühmitada järgmised sõnad vastavalt jämedalt trükitud hääliku vältele, koostades tabeli kolme vastava lahtriga.

Lepad, lebasin, kotiga, pillama, pillata, võtta, kukke, uni, mari, mõte, hüpe, sepp, äge, ädal, hunnik, tünnides, mätas, mättale, mädas, kaali (istik), (sõin) kaali, nari, ruttu, uje, üha, ihhu, merre, kallas, aken, lõke, lõkke, sõge, tuttavad, koputama, õpik, majja, kivvi, tušiga, (ostsin) tušši.

55. **Harjutus.** Kirjutada järgmisis lauseis joone asemele kas *g, b, d; k, p, t* või *kk, pp, tt*!

g, k, kk

Enne äi—est te—is tuulevaikus. Ru—ipõllul laulis rääk. Ta laul te—itas mõnusa suvetunde. Meie põllul kasvab tänavu hea ru—is, just kui paju. See on nii tugev, et siga ei pääseks—i ru—isse. Meie küla taluni—ud tulid ko—u, et arutada, kuidas abistada üksteist vastasti—u külviplaani täitmisel. Läbirääkimistel osutati küllalt—i leidli—ust. Ta tuli i—a hilja koju. Ära selle tühja pärast ä—estu. Ä—e jäi põllule. Ä—e pulk murdus.

b, p, pp

Õ—ihimulistele noortele on kõik teed lahti. Õ—in praegu innukalt geograafiat, sest uus õ—ik on väga huvitav. Õ—e vahendina kasutan kaardiatlast. Õ—etaja küsis meilt õ—itud tükki põhjalikult. Poisid võimlesid ke—idega. U—uja päästeti pika ke—i abil. Ujumist peaks igaüks õ—ima. Pange raamatud ka—idesse!

d, t, tt

Pime—use ka—e all hiilisid meie sapöörid sügavale vaenlase kaeviku—e e—e, et teha eeltõid algavaks rünnakuks. Nad ru—asid, sest oli vaja kiiresti ülesanne täita. Nad ehitasid mi—u kaevikut ja tulepesa. Kui kerkis punane rake—, algas rünnak. Sapöörid olid tea—avad kohad mineerinud ja siis tagasi pöör—unud. Tuli ru—ata, et olla õigeaks ajaks tagasi. Tagasitulek oli hõlpsam, sest tee oli tu—av. Teel koh—asid nad mootorra—urit. See oli nende pa—aljoni virgats. Rünnakul tarvita—i suitska—et. Siis ka—us kõik suitsu, nii et võis märkama—ult liikuda.

56. Jälgida *k* vältet järgmistes sõnades!

Korralikud vihud. Nõuti korralikkust. Räägiti korralikust poisist. Suur korralikkus. Korralikus peres ei riielda.

Näiteist selgub, et siin esineb *k* 2. ja 3. välde vaheldumisi.

Järgmine tabel selgitab meile küsimuse, millal kumbki välde esineb.

2. välde — <i>k</i> -likus, -likust	3. välde — <i>kk</i> -likkus, -likkust
Omadussõna (<i>korralik</i> jt.) sees- ja seestütlev (missuguses? missugusest?)	Nimisõna (<i>korralikkus</i> jt.) nimetav ja osastav (mis? mida?)
Korralikus (missuguses?) klassis valitseb puhtus. Õpetaja rääkis korralikust (missugusest?) õpilasest. Sõbralikus (missuguses?) peres pole riidu.	Hindamisele tuleb õpilaste korralikkus (mis?). Ta kiitis meie korralikkust (mida?). Osutage võõra vastu sõbralikkust.

Ülesanne. Jätkata tabelit oma näidetega.

57. **Harjutus.** Kirjutada joone asemele kas **k** või **kk** ja asetada sulgudesse vastav küsimus!

Hoolsus ja edasipüüdli—us viivad sihile. Ilmar näitas teatud tagasihoidli—ust rahvastepalli mängimisel. Alkoholi kahjulli—us peaks olema kõigile selge. Joobnut karistati avali—us kohas lärmitsemise eest. Sest korrali—ust poisist võib saada hea pioneer. Keeruka algebra-ülesande lahendamine nõudis leidli—ust. Varustuse puuduli—us ei vähendanud vaprate punaarmeeleaste võitlustahet. Püüa vabaneda sellest eksli—ust arvamusest. Arvasin, et viibin heatahtli—us seltskonnas. Sõbrali—us ja lepli—us meeles mindi viimaks lahku. Uus õpetaja näitas meie vastu silmapaistvat sõbrali—ust ja võitis meie poolehoiu. Ajalugu kõneleb eestlaste meelegeitli—ust võitlusest sakslastega, mis on kestnud sajandeid. Võitlus fašismi vastu lõppes võiduga, mis vabastas meid taas kapitalistli—ust ja rahvusli—ust survest. Vähem ilukõnet, rohkem asjali—ust!

Näidis: Hoolsus ja edasipüüdlikkus (mis?) viivad sihile.

58. **Kolmanda välde erandlik kirjutamine.**

Kolmandat välde tühistame harilikult kahekordse tähega: **maa, lepp, sell, tee, onn** jne. (3. välde on trükitud siin jämedalt). Ometi on eesti keeles rühm sõnu, kus 3. välde kirjutatakse ühekordse tähega, olenedes nende sõnade tähendusest.

Võrdle järgmisi sõnapaare, selgitades nende tähenduslikku vahet!

ma (mina) — maa
 sa (sina) — (ei) saa
 ta (tema)
 me (meie) — mee
 te (teie) — tee
 su (sinu) — suu
 mul (minul) — mull
 sul (sinul)
 tal (temal) — tall

sel (sellel) — sell
 tol (tollel) — toll
 on — onn
 kas — kass
 kus — kuss!
 las (lase) — lass
 tas (temas) — tass
 tos (tolles) — toss (aur)
 kel (kellel) — kell

Lisaks neile kirjutame erandlikult veel järgmised sõnad:

1) nad (nemad), ka, ju, va (vana), mil (millel), mus (minus), sus (sinus), ses (selles), kes, mis, et.

2) *h*-ga lõppevad abisõnad: kah, jah, säh, ah, oh, noh, näh, neh, puh, aitäh, nonoh, tohoh jt.

59. **Harjutus.** Leida vastavad lausenäited p-s 58 toodud sõnadele.

60. **Ülesanne.** Jälgida oma kirjandeid ja etteütlosti, kas neis on esinenud vigu kolmanda välte erandlikust kirjutamisest (näit. nagu: Mull juhtus äpardus). Koostada lauseid, kus tarvitate sellist vormi õigesti!

b) Liithäälikute välted.

61. Häälikute vältust käsitledes vaatlesime seni lihthääl-
 kuid ja nende reeglipärasest ning ka erandlikku kirjutamist
 nende eri pikkuses. Vaatleme, missuguses vältes esinevad
 liithäälikud (diftongid ehk kaksiktäishäälikud ja liit-kaas-
 häälikud ehk konsonantühendid) ja kuidas neid kirjas märgime.

Diftongide ehk kaksiktäishäälikute välted.

Võrrelda diftongide pikkust järgmisis lauseis, pidades mee-
 les, et diftong koosneb kahest liht-täishäälikust ja et nende
 mõlema pikkus kokku annabki diftongi välte:

2. välde pikk (1. välde + 1. välde)	3. välde ülpikk (1. välde + 2. välde)
Tisler valmistas uue laua. Viitsin ühe päeva mererannas. Õunapuu õitses kenasti.	Tisler hõoveldab lauda. Viibisin võõrsil seitse päeva. Sügisel ta kandis palju õunu.

62. Järeldus: Diftongidel pole 1. völdet. 2. ja 3. völte märkimine kirjas on ühesugune.

63. **Harjutus.** Moodustada lauseid sõnapaaridest (suuliselt), kus esimene sõna on teises, teine kolmandas völtes esineva diftongiga.

saia — saia, leiva — leiba, teivas — teiba, õie — õisi, laia — laia, heina — heina, köie — köide, päeva — päeva.

Häälikute völtus konsonantühendeis (liit-kaas-häälikuis).

64. Jälgida häälikute märkimist konsonantühendis erinevate völdete puhul!

2. völte, pikk ühend	3. völte, ülipikk ühend
Silla ette oli asetatud valdas. Ukse hinged vajaksid määrimist. Ära karda, ta ei tule.	Ta tuli elama meie valda. Kurbus täitis mu hinge. Eheteks kasutatakse ka karda.
Malm on vördlemisi habras. Taluclamute katusel on sageli ungas. Valdas oli ikka silla ees.	Metallisegu muutus hapraks. Unkast lendas pääsuke lakka. Mehed kõrvaldasid silla remondi järel valta.

Teha järeldused:

- 1) Konsonantühendil nagu diftongilgi pole . . . . völdet.
- 2) Konsonantühendis kirjutatakse kõik häälikud . . . . kordselt.

65. **Harjutus.** Hääldada järgmisi sõnu ja rühmitada need vastavalt neis esineva liithääliku (diftongi või konsonantühendi) völtele!

Kahtluse korral vörrelda sõna sama sõna mõne teise muutega.

Nurgad, nurka, maias, maia, saiad, silmaga, silmi, hunti, hundi, hulka, hulgast, sõida, kingad, kingi, lapsed, lapsi, pardi, parti, korvid, (seda) korvi, heidab, sirbid, konksud, (seda)

konksu, sirpi, kartma, kardeti, kütmine, uhke, kuplid, kümnes, kauba, lahja, tahta.

66. Harjutus. Kirjutada õigesti konsonantühend!

Min—di julgesti edasi. Kohtuti küm—nemehelise salgaga. Siia sõitis hulk tallin—lasi. Kop—lis kasvasid kenad kased. Vap—rad Eesti Rahvuskorp—use mehed löid kuulsusrikkaid lahinguid Suures Isamaasõjas. Varblased hüp—lesid õuel kui veerevad pallid. Ettevõt—lik inimene ei jää hätta. Allika kristal—ne vesi sätendas kuuvalgel kui hõbe. Ilu ei pan—da patta ega kaunidust kat—lasse. Langetasin pea nuk—ralt rinnale ja sul—gesin väsimusest silmad. Laev sõitis suurvee ajal jõekal—dasse kinni. Ta käis läbi mitu val—da. Otsus on lõp—lik. Sõnades võt—ma, jät—ma, mat—ma teeb mõnikord vigu veel lõppklasski.

Diftongile või pikale täishäälikule järgnev kaashäälik.

67. Vaadelda, mitme tähega märgime kaashääliku, kui selle ees on pikk täishäälik või diftong.

	Pika täishääliku järel	Diftongi järel
Kaashäälikud peale s-i	seep, saab, piik, roop, raag, rüüpama, saan, luuk, keel, sööt, viitama jt.	saun, leil, sõel, sõitis, auku, sõim, võit, kõik jt.
s	kaas, küüs, vees	kauss, poiss

Pika täishääliku ja diftongi järele kirjutatakse alati ühekordne kaashäälik. Erandi moodustab ülipikk s diftongi järel (*kauss, poiss*).

Erandlik konsonantühend kahekordse tähega.

68. Konsonantühendis kirjutame reeglipäraselt kõik häälikud ühekordse tähega (*lõplik, linlane, valda* jne.).

Ometi on sellel reeglil erandeid.

Kahekordselt kirjutatakse konsonantühendis:

1) ülipikk *s*, kui see on *l*, *m*, *n*, *r-i* järel.

pulss, valss, simss, avanss, marss, kirss jt.

Silmas pidada: 1) omastav on *valsi*, *simsi*, *marsi*, *kirsi* jne.; 2) iga *s* pole ülipikk. Näiteks sõnus: *kõrs*, *vars* (om. *kõrre*, *varre*) on *r* ülipikk, sellepärast jääb *s* siin ühekordselt märgitavaks.

69. **Harjutus.** Kirjutada kriipsu asemele *s* või *ss*!

Pühi tolm ka ahjusim—ilt! Ära võta vale kur—i! Küll on maitsvad kir—id! Kir—ide otsas sädistavad varblased. Orkester mängis hoogsat mar—i ja sõdurid mar—isid paraadmar—i sammul tribüüni eest mööda. Õhtul tantsisin ühe val—i. Publikule meeldis väga helilooja Jürme val— „Rukki-rääk“. Saatsin avan—i-aruanded ära ja palusin uut avan—i.

70. **Harjutus.** Kirjutada järgmised sõnad ainsuse alaleütlevas ja mitmuse omastavas käändes!

kärss, kõrs, marss, kauss, poiss, vars, pars, pulss, kurss, simss, bilanss, varss.

71. Edasi kirjutatakse konsonantühend erandlikult:

2) **liitsõnades:**

plekkтору, kurttumm, vaskkatel, pottsepp jt.

Kuna liitsõna osi kirjutame kokku samal kujul, nagu need sõnad esinevad üksikult, võib tekkida ka kahekordseid kaashäälikuid pika täishääliku järel, mida muidu ei esine. Näit. *kiirrong*, *suurriik*, *leekkuul*.

Erandlik on konsonantühend ka siis, kui seda moodustab

3) liide **-gi**, **-ki**:

vapp + ki = vappki, (Võrdle: lõpp + lik = lõplik,
linn + gi = linnigi, täpp + ne = täpne!)
kukk + ki = kukkki.

Veel kirjutatakse konsonantühend erandlikult

4) liidete puhul, mis algavad sama häälikuga, millega sõna lõpeb:

õhk + kond = õhkkond, (Võrdle: lõpp + lik
modern + ne = modernne. = lõplik jt.)

Ka pika täishääliku järel võib sel juhul esineda erandlikult kahekordselt kirjutatud kaashäälik.

siin + ne = siinne, Itaalia + lane = itaallane, aust-raallane jt.

72. **Harjutus.** Kirjutada küsimärgi järel olev kaashäälik kas ühe-, kahe- või kolmekordselt, nagu on nõutav!

Põhja-Tartumaa vooremaastikul näeme mägesid, mis on pi?kliku kujuga. Krista?lne allikavesi jahutas meid suurepäraselt. Sii?ne rahvas teeb mitmeid töid talgutega. Õh?konna ülemisi kihte on veel vähe uuritud. Ta ilmus alati tööle sõjameheliku tä?psusega. Kii?rong sõitis mürinal üle silla. Meie ei saa võrkpallimängu harrastada, kuna puudub võrk ja puudub pa?lgi. Lennuk tulistas pardarelvadest lee?kuulidega. Nõukogude korra taastudes muutus enamik algkoole mitte-täielikeks kes?koolideks. Sadamas oli igasugu rahvast: eestlasi (muuseas ka talli?nlasi), inglasi, itaa?lasi, norra?lasi, isegi austraalasi. Ple?ktoru ei ole nii vastupidav kui vasktoru. Sal?kond poisse su?ples mä?slevais laineis. Arst tõendas, et haige pul?s ei tööta normaalselt. Perekondliku sündmuse puhul oli toodud kas?ki (täheanduses „isegi kask“) tupp. Mis hiirtel viga, kui löksu pole ja kas?ki (sõnast „kass“) kadunud.

73. **Harjutus kordamiseks.** Täita lünk sobiva sõna, tähe või tähtedega, nagu on nõutav!

Tuntud pro—essor pidas üliõ—ilastele —uvitava loengu fa—istliku re—iimi laastavast mõjust sakslaste poolt okupeeritud maades. Ta tõestas statistiliste an—metega, mil määral laostus neis maades rahvamajan—us ja kõnges kul—uur. Ülikooli õ—pejõud näitas edasi, mis osa e—endas Nõukogude Liit fa—ismi purustamisel ja ma—ilmarahu kindlustamisel Ühinenud Rahvuste perekas organisatsioonis. Edasi peatus ta sel mõjul, mida aval—as Nõukogude Liit teiste E—roopa riikide —emokratiseerimisel. Reas riikides, kus enne olid fašistli—u —oiakuga reakt—oonilised valitsused, on nüüd te—inud uued, mis toetuvad laia—ele —ul—adele. Fašistli—ud vallutajad on kihutatud . . . . (= igalt poolt) minema. Seda kõike . . . (= kuulutas ette) ettenägelikult juba sõja esimesel aastal sm. Stalin. Saksamaa sõjakäik lõ—es suure . . . . (=kokkuvarisemisõnnetusega). Läbirääkimistel kuulajaskonnast aval—a—i lootust, et kõne ilmub trü—ist se—ekohase bro—üürina.

74. **Harjutus kordamiseks.** Teha kokkuvõtte välde reeglipärase ja erandliku kirjutamise kohta, korrates õpikus punktid 44, 45, 49, 50, 52, 58, 61, 62, 64, 67, 68, 71! Kordamise järel täita alljärgnevat lauset lüngad!

Kokkuvõtteks.

Reegel 1. Kolmanda välte häälikud kirjutame üldiselt ... kordselt (näit. õppima, kepp, linnasõit).

Reegel 2. Ühekordse tähega kirjutame kolmanda välte häälikud,

- kui nad moodustavad . . . . (koplis, linlane);
- kui nad järgnevad . . . . täishäälikule (rääkima) või . . . . (kõiki);
- erandsõnades (ma, ... jt.).

Reegel 3. Erandiks eelmise reegli suhtes on:

- ülipikk s . . . järel (poisse);
- ülipikk s häälikute . . . järel (valss, simss, avanss, marss);
- juhud, kus sõnatüvi lõpeb sama häälikuga, millega . . . algab (õhkkond, keskkool).

Reegel 4. Liite *-gi*, *-ki* ja liitsõnade puhul võib koguni . . . (mitu?) ühesugust tähte kõrvu sattuda (plekkki, plekkkarp).

75. Ülesanne. Seletada, miks kirjutame: *pakk* (aga mitte *pak*), *paak* (aga mitte *paakk*), *kümme*, aga *kümnes*, *valssi*, *lõplik*, *siinne*, *linngi*, *plekksepp*.

ää — ea tarvitamine.

76. a) Kahe *ä*-ga kirjutame sõnad: *hää* (mitte *heal*), *jää*, *käänama*, *lääts*, *sääsed*, *väänama*, *väärt*, *päästma*, *pääse*, *päästik* jt.

b) Sõnadest *hea*, *pea*, *peal*, *seal*, *teal* võidakse tarvitada ka *ää*-lisi sõnakujusid: *hää*, *pää*, *pääl* jne., näit. luuletustes riimi pärast või laulmise huvides (pikk noot).

c) Sõnadest *seadma* ja *teadma* tarvitatakse ainult *ea*-lisi vorme. Seega siis ka *seadus*, *teadus*, *seadeldis*, *teadustama* jne. Samuti: *pea* (= varsti), *peaaegu* ja *peatselt*.

õõ — õe tarvitamine.

77. Kahe *õ*-ga kirjutame sõnad: *kõõrdi*, *mõõk*, *mõõtma*, *võõras*, *rõõm*, *rõõmustama*, *sõõm* (*võõras* tõmbas *mõõga*, mitte *võeras* tõmbas *mõega* jne.).

õe esineb aga sõnus *nõel* (nõela), *sõel* (sõela), *õel* (õela), samuti käänamisel sõnatüübis *jõgi—jõe*, *nõgi—nõe* jt.

üü tarvitamine.

78. Pika *ü* asemel ei kirjutata *üi*, kuigi seda nii hääldatakse, vaid alati **üü**: *süü, püü, süüa, lüüa, püüan, süüdi, küünal, rüüpama, müüja* jt.

Võõrsõnu aga ka hääldatakse *üü*-kujuliselt (mitte *üi*), seega *füüsika, revüü* jt.

79. **Harjutus.** Kirjutada kriipsu asemele pikk täishäälik või diftong, nagu on nõutav!

S—dsime õnged hakkama ja läksime r—msalt järve äärde. Ratsanik haaras m—ga tupest. Taimed ammutavad oma toidu p—miselt maapinna p—lmisest kihist. Omal ajal m—deti riidet k—nraga. Sa pole ju s—di. R—pasin suurel s—mul kruusi tühjaks. Hakkasin h—dma, ja p—gi kostsid jõe äärest vastuhuiked. Huvitav on lugeda v—rastest maa-dest. Mu jalg on natuke h—rdunud ja h—l külmetusest ära. See oli p—stemeeskonna paat, mis merehädalised p—stis.

Kas ühe- või kahekordselt kirjutada?

80. Mõnedes sõnades hääldusviis murdeliselt erineb õigest hääldusviisist. Jälgida järgmisi sõnu, kuidas neid kirjutatakse, hääldada neid õigesti ja pidada õige kuju meeles!

Lühike kaashäälik <i>m, n, l, r</i>	Pikk kaashäälik <i>mm, nn, ll, rr</i>
amet, samet, ometi, samuti, emis, komisjon, sumadan, komissar, komandeerima, komandör	hommik, kummut, kummar-dama, -kümmend, kommunaal-, kommunist, grammo-fon
kuni, seni, vanik	hunnik, lännik, kannikas, Tallinnas
talitama, talitus, talutama (= pimedat juhtima)	tellingud, telliskivi, tallutama (= taldu alla lööma)
koridor, varustama, aretee-rima, erutama	varrukas, ärritama

81. **Harjutus.** Tarvitada lauseis p-s 80 antud sõnu!
 Näiteks: Korterite küsimus on kommunaalmajanduslik küsimus, jne.

j-i ja i märkimine.

82. Vaadelda järgmiste sõnade kirjutamist:

maias, maia, aias,
 (selle) *saia, (seda) saia,*
minia (= pojanaine),
 (tahan) *käia*
 „ *viia*
 „ *müüa*
 „ *süüa*
 „ *lüüa*

käija
viija
müüja
sööja
lööja
tulija
olija
valija jt.

Reegel: *i* ega *ü* järel ei kirjutata *j-i*. Ainult tegijanime moodustav liide kirjutatakse ka *i* ja *ü* järel *ja-ga*.

83. **Harjutus.** Kirjutada kriipsu asemele *j, i* või *jj* ja koostada lauseid antud sõnadest (antud lause puhul laiendada lauset)!

ma—as poiss, ostsin sa—a, jalutasin a—as, õpin a—atööd, puura—uja ra—ub, vajab teeni—at, juurdetuli—a, tegi—a ja nägi—a, teekäi—a, tarvis kä—a, kukkus o—a, astuge ma—a, seesoli—ad, la—a maailma, a—alugu ja a—atöö, varanduse päri—a, pär—ad pähe.

Silbitamine ja poolitamine.

84. Sõnad koosnevad silpidest. Silp on sõnaosa, mille hääldame ühe hingamistõukega. Tavaliselt me hääldame niivõrd kiiresti, et sellised hingamistõuked, silbid, jäävad märkamatuks. Teraval jälgimisel on nad aga selgesti eraldatavad. Veel selgemini märkame silpide vahet lauldes. Näiteks: „Vaikne kena kohakene“ jt.

Silbis peab olema täishäälik või diftong, muidu ei moodusta antud häälikute rühm silpi. Nii määrab täishäälikute ja diftongide summa silpide arvu antud sõnas.

Näiteks: *jä-re-le-mõt-le-ma-tuid*, *geo-meet-ri-a*, *õun*, *o-ma*, *kand-sin*, *üks-kõik*, *õis*.

Silbitamisreeglid.

1) Üksik kaashäälik täishäälikute vahel kuulub järgmisse silpi: *o-ma-le*, *pa-ne-ma*, *ka-tan*, *se-pa*, *ku-ke*.

2) Kahekordselt kirjutatud kaashäälikud lähevad lahku: *kan-nid*, *kel-lad*, *sep-pa*, *kuk-ke*, *lat-ti-de*.

3) Liit-kaashääliku ehk konsonantühendi puhul viimane kaashäälik kuulub järgmisse silpi: *tun-gi-ma*, *kand-ma*, *korst-nad*, *mürt-sub*.

4) Pikk vokaal ja diftong silpideks ei jagune (on poolitamatu): *tee*, *maa*, *õun*, *käed*, *teab*, *sõi-me*.

5) Liitsõnades eraldatakse silbitamisel lihtsõnad: *kesk-kool*, *tiib-kla-ver*, *to-ru-kraav*.

6) Võõrsõnade silbitamisel kehtivad samad reeglid mis algupäraste ja laensõnadegi puhul: *di-rek-tor*, *det-sem-ber*, *re-vo-lut-si-oon*.

Sõnade poolitamine.

85. Sõnade poolitamine ühelt realt teisele viimisel toimub ainult silpide kaupa, s. o. poolitamisel ei saa silpi jaotada. Kui oskame õieti silbitada, ei tee ka poolitamine raskust. Silbitamisreegleile lisaks peetagu poolitamisel silmas:

1) Ühetähelist silpi ei jäeta üksi, ei rea lõppu ega uue rea algusse (ei saa poolitada seega sõnu *e-ma*, *lau-a*, *a-ga*).

2) Sõna keskel olev ühetäheline silp jääb rea lõppu (ei lähe järgmisele reale)

(poolitada *teie-ga*, mitte *tei-ga*, *leiu-tama*, mitte *lei-utama*).

86. **Harjutus.** Kirjutada järgnev luuletus vihikusse ja eraldada püstkriipsudega kohad, kust võime sõna poolitada!

Töölt.

Nii ealt kui kasvult paras karjapoju,
ta osavalt kui orav padrikust
poeb läbi rahvamurrust, ruttab koju —
töösangar väike tankivabrikust.

Norm ületatud — nõnda lööme vaenlast...

ta mõtleb trammist kinni kahmates.

Täismehe tükk tal sooja leiba kaenlas,
täismehe vaade silmis tahmastes.

Mart Raud.

Sõnavälde.

87. Nagu häälikud, nii võivad ka sõnad olla oma vältelt kolmesugused: lühivältelised (I välde), pikavältelised (II välde) ja ülipikavältelised (III välde). Seda sõna vältepikkust ei määra mitte silpide või tähtede arv sõnas, vaid sõna välde oleneb esimese silbi välttest. Et sõnade välpet määrata, on soovitav vaadelda alati kahte esimest silpi, mitmesilbiline see sõna ka oleks.

Näiteid sõnavältest:

I välde	II välde	III välde
<i>kabi</i>	<i>kabja</i>	<i>kapja</i>
<i>kari</i>	<i>karja</i>	(läks) <i>karja</i>
<i>kali</i>	<i>kalja</i>	(jõin) <i>kalja</i>
<i>sõna</i>	<i>summa</i>	<i>tummade</i>
<i>lina</i>	<i>linna</i>	<i>linnade</i>
<i>rebin</i>	<i>trep</i>	<i>trep</i>
<i>luge mine</i>	<i>kirju tamine</i>	<i>lükka mine</i>
<i>läheb</i>	<i>laisad</i>	<i>aisade</i>
<i>tuleb</i>	<i>kannad</i>	<i>kandade</i>
<i>põrin</i>	<i>narrid</i>	<i>narride</i>

Vaadelda hoolega vältelist erinevust ja teha kokkuvõtte vaatlustest! (Arvestada ikka kahte esimest silpi!)

I-vältelistes sõnades on kõik häälikud (sõna algul kirjutatavat *k*, *p*, *t*-d arvamata) lühikesed, esmavältelised.

II-vältelistes sõnades on kas pikk häälik (*mm, nn, ll* jt. või *k, p, t*) või liithäälik (diftong või konsonantühend).

III-vältelistes sõnades on mingi häälik ülipikas ehk 3. vältes (*kk, pp, tt*, diftong või konsonantühend, mida võime hääldamisel tunduvalt venitada).

Esmavältelised sõnad leiame kergesti, kuna neis kõik häälikud kahes esimeses silbis on esimeses vältes.

Teise ja kolmanda välte vahel vahetegemine on ka kerge, kui on tegemist *k, p, t*-ga; siis kolmandas vältes on alati *kk, pp, tt*. Raskem on välde määrata, kui esineb pikk täishäälik (põõsas), diftong (leiba) või konsonantühend (aasta). Ent siingi on välte vahe selgesti eraldatav hääldamises. Kolmandavältelise sõna esimene silp on teisest tunduvalt pikem, teda võib venitada, ilma et see tunduks väär olevat (noodiga tähistades — tairi). Teisevältelise sõna 2 esimest silpi on ühepikkused. (See selgub eriti mitmekordselt kiiresti hääldamisel *sum-ma-sum-ma* jne.)

88. **Ülesanne.** Leida 10 esmavältelist, 10 teisevältelist ja 10 kolmandavältelist sõna.

89. **Pean meeles:** Kõik ühesilbilised sõnad on kolmandas vältes, sest nendes on alati mõni häälik ülipikk: *maa, tee, koi, sepp, seep, mul, pall* jt.

90. **Harjutus.** Määrata sõnavälde järgmises sõnus! Liit-sõnadel määrata mõlemad sõnaosad. *-lik, -ndik, -nik* jne. -lõpulistest sõnades tuleb vältet tähele panna sõna lõpposas (tuletusliite osas).

Iga algus on raske. Kevad kutsub adrad põllule ja linnud laulule. Kes supiga suu põletanud, puhub ka vee peale. Häid sõpru häda ajal läheb sada loe peale. Kes noorelt nobe, see virk vananagi. Anna aega atra seada, küll siis kundi küllalt saab. Kahel ikka kahe nõu. Rumala aknad on alati tuhmid.

Vältevead.

91. Sageli hääldatakse mõningaid sõnu valesti (enamasti murde mõjul). Seetõttu eksitakse muidugi ka välte määramisel, sest välte määrame õigesti siis, kui sõna õigesti

hääldame. Alljärgnevalt olgu esitatud mõned sõnad, mille välte määramisel sageli eksitakse. Märk ` sõna ees tähendab, et sõna hääldatakse 3.-värtelisena.

II välde	III välde
<i>otsus</i>	` <i>põhjus</i>
<i>ollus</i>	` <i>korsten</i>
<i>palju</i>	` <i>praegune</i>
<i>oine</i>	(kodu) ` <i>poole</i>
<i>soine</i>	` <i>poogen</i>
<i>jäine</i> jt.	` <i>vaagen</i>
	` <i>ümbrik</i>
	` <i>koorem</i>
	` <i>künda</i>
	` <i>anda</i>
	` <i>panna</i> (sõnast „panema“)
	` <i>kinni</i>

Välte õige tundmine on tähtis. Võtame näiteks näiliselt kaks ühesugust sõna *otsus* ja *põhjus*. Kui me nende välte vahet ei tunne, kääname neid ka ühtemoodi. Ometi on nende käänamisel erinevusi. Nii on mitmuse osastav sõnast *otsus* kui teisevärtelisest sõnast *otsuseid*, sama kääne aga sõnast `*põhjus* kui kolmandavärtelisest sõnast `*põhjusti*. Samuti hääldades ja pidades sõna `*ümbrik* ekslikult teisevärteliseks, kaldume teda käänama nagu sõna *tuulik*, seega siis *tuulikuid* eeskujul valesti ka *ümbrikuid*. Ometi tuleb sõna `*ümbrik* käänata nagu `*maastik*, s. o. mitm. osastav `*maastikke* ja vastavalt ka `*ümbrikke*.

Seega välte õige tundmine on sõnade õige muutmise vajalikuks eeltingimuseks.

92. **Harjutus.** Leida järgmisis lauseis jämedalt trükitud sõnade välde!

Naeris maitseb hästi. Ta **naeris** meie rumalust. **Võõras** mees eksis **võõras** kohas. **Rukis** kasvas tänavu hästi. **Rukist** pole veel keegi niitnud. **Rukkist** jooksis metsa kaks jänest. Et **kaaluda**, selleks peavad olema **kaalud**. Leilil on suured sinised **silmad**. Pese igal hommikul oma **silmi**! Ta püüdis lootsikut üksi kaldale **tõmmata**. Kõik mehed hakkasid noota **tõmbama**. **Kõrred** kõiguvad tuules. Riisun **kõrsi**. **Linnud**

lendavad. Lind oli lennanud tuppa. Poisid heidavad ketast. Mis sa sellest uuest kettast maksid? Võeti vastu mitu otsust. Ostsin kaks poognat paberit. Kehra vabriku korsten olnud 35 m pikk. Igal nähtusel peab olema oma põhjus. Jaanil oli üle hektaari veel künda.

93. **Harjutus.** Anda oma pinginaabrile 20 sõna, milles tuleb määrata välde!

Astmevaheldus.

94. Astmevaheldus on üks eesti keele (üldse soome-ugri keelte) iseärasusi, selle omapärasusi, mida näiteks vene, inglise ja saksa keeles sel kujul ei esine.

Astmevaheldus on nähtus, et ühe ning sama sõna eri vormides mingi häälik esineb erinevas pikkuses (näit.: *sepp* — *sepa* — *seppa*).

Kuidas määrata, kas sõna on astmevahelduslik?

Käändsõnadel võrdleme nimetavat, omastavat ja osastavat käänat.

Pöörd sõnadel võrdleme *da*-tegevusnime ja kindla kõneviisi olevikku.

Abisõnad kui muutmatud ei oma astmevaheldust.

95. **Ülesanne.** Koostada oma vihikusse tabel ja määrata, kas antud sõnad on astmevahelduslikud või mitte!

a) Käändsõnad.

Antud sõna nimetav	Ainsuse omastav	Ainsuse osastav	Otsus
karp	karbi	karpi	astmevahelduslik
vald	valla	valda	„
nimi	nime	nime	astmevahelduseta
summa	summa	summat	„

Jätkata tabelit järgmiste sõnadega!

Vend, kinnas, padi, lammas, sild, sõbrad, kahtlastele, maastikul, tiigil, konte, poiss, toolil, auto, kalju, suhkur (osast. suhkrut), kartul (os. kartulit), hapu, tütrede, katel, tuulik, sepike, kannatlik, kartlikkus, hüpe, võtted, raketele.

b) Pöördsonad.

Antud sõna	<i>da</i> -tegevusnimi	Kindla kõnev. olevik	Otsus
leppima	leppida	lepin	astmevahelduslik
uppusid	uppuda	upun	„
tõmbas	tõmmata	tõmban	„
käima	`käia	`käin	astmevahelduseta
saama	`saada	`saan	„
kirjutame	kirjutada	kirjutan	„
lukkavad	lukkata	lukkkan	astmevahelduslik
lupjama	lupjata	lupjan	„

Jätkata tabelit järgmiste sõnadega!

Liitma, õpetama, õppima, aitama, haakima, hüppasime, võideldakse, lendavad, pikutasid, kartsid, aidake, loodan, ootan, rändas, vaadake, niidetakse, süttima, varitsema, julgema, süütama, paluma, kõnelema.

Kui mõne sõna *da*-tegevusnime ja oleviku õige kuju leidmine teeb raskusi, kasutada õigekeelsus-sõnastikku!

96. **Ülesanne.** Leida 10 astmevahelduslikku ja 5 astmevahelduseta sõna.

Tugev ja nõrk aste.

97. Sõnakuju, kus astmevaheldusele alluv häälik on pikem, on selle sõna tugev aste (näit. sõna kukke); sõnakuju, kus aga astmevahelduslik häälik on lühem, on selle sõna nõrk aste (kuke).

98. **Harjutus.** Rühmitada järgmised sõnad tabelisse vastavalt sellele, kas nad on tugeval või nõrgal astmel.

pappi, paika, põdrad, istusime, putru, sepale, võttis, võtan, kantima, aidata, oodata, pakkidega, saadan, laskma, murdma, paelad, pael, tuul, linnud, lindu, lonkavad, kollet, kolde, valdad, valda, mandri, mannert.

99. **Harjutus.** Leida antud sõnadele nõrk aste!

kauplema, kaupa, kottidega, (seda) linna, (seda) poissi, (seda) tooli, (seda) sammu, (neid) laule, tetri, kokri, kõrtsmikku, kanarbik, osakonda, habemikkudele, kannatlik, laevastikke.

Laadivaheldus.

100. Paljudes sõnades astmevaheldus ei avaldu mingi hääliku välte pikenedes ja lühenemises, vaid astmevaheldus avaldub selles, et muutub kogu sõna laad: astmevahelduslikud häälikud kas kaovad või teisenevad. Näiteks sõnas „tuba“ esineb *b*, sama sõna omastavas käändes „toa“ aga *b* puudub, on kadunud. Sõnas „tõmbama“ esineb konsonantühend *mb*, sama sõna *da*-tegevusnimes „tõmmata“ on aga *mb* teisenenud *mm*-iks.

Astmevaheldust, kus esineb häälikute kadumist ja teisenemist, nimetame laadivahelduseks, kuna siin muutub sõna laad.

Astmevaheldust, kus häälikud pikenevad või lühenevad, nimetame vältevahelduseks, kuna siin muutub ühtlasi sõna välde [võrdle *kuke* (II välde) — *kukke* (III välde)].

Milline on laadivaheldusel nõrk, milline vorm tugev aste?

See selgub allpool esitatud tabelist, kust saame ülevaate laadivahelduslikest sõnadest.

Laadivaheldus.

Muutu- sele alluv häälik	Tugev aste	Nõrk aste	Muutus
<i>b</i>	tuba leib halb kurb tõmbama	toa leiva halva kurva tõmmata	<i>b</i> kaob } <i>b</i> muutub <i>v</i> -ks } <i>b</i> kaob, <i>m</i> nõrgeneb teisevärteliseks
<i>d</i> (<i>t</i> , <i>s</i>)	madu keeld keerd käänd koht sild lind purdel kõrs	mao keelu keeru käänu koha silla linnu purre kõrre	} <i>d</i> kaob } <i>t</i> kaob <i>d</i> kaob, <i>l</i> nõrgeneb teisevärteliseks <i>d</i> kaob, <i>n</i> " " <i>d</i> kaob, <i>r</i> " " <i>s</i> kaob, <i>r</i> " "

Muutusele alluv häälik	Tugev aste	Nõrk aste	Muutus										
<i>g (k)</i>	halg kurg nahk lesk selg märg	halu kure naha lese selja märja	<table style="display: inline-table; vertical-align: middle;"> <tr><td>}</td><td><i>g</i> kaob</td></tr> <tr><td>}</td><td><i>k</i> kaob</td></tr> <tr><td>}</td><td><i>g</i> muutub <i>j</i>-iks</td></tr> </table>	}	<i>g</i> kaob	}	<i>k</i> kaob	}	<i>g</i> muutub <i>j</i> -iks				
}	<i>g</i> kaob												
}	<i>k</i> kaob												
}	<i>g</i> muutub <i>j</i> -iks												
<i>g, d</i>	viga pidama mägi nõgi	vea pean mäe nõe	<table style="display: inline-table; vertical-align: middle;"> <tr><td><i>g</i></td><td>kaob</td><td rowspan="4">}</td><td rowspan="4"><i>i</i> muutub <i>e</i>-ks</td></tr> <tr><td><i>d</i></td><td>"</td></tr> <tr><td><i>g</i></td><td>"</td></tr> <tr><td><i>g</i></td><td>"</td></tr> </table>	<i>g</i>	kaob	}	<i>i</i> muutub <i>e</i> -ks	<i>d</i>	"	<i>g</i>	"	<i>g</i>	"
<i>g</i>	kaob	}	<i>i</i> muutub <i>e</i> -ks										
<i>d</i>	"												
<i>g</i>	"												
<i>g</i>	"												
<i>g, b</i>	luba nuga nägu lugu	loa noa näo loo	<table style="display: inline-table; vertical-align: middle;"> <tr><td><i>b</i></td><td>kaob</td><td rowspan="4">}</td><td rowspan="4"><i>u</i> muutub <i>o</i>-ks</td></tr> <tr><td><i>g</i></td><td>"</td></tr> <tr><td><i>g</i></td><td>"</td></tr> <tr><td><i>g</i></td><td>"</td></tr> </table>	<i>b</i>	kaob	}	<i>u</i> muutub <i>o</i> -ks	<i>g</i>	"	<i>g</i>	"	<i>g</i>	"
<i>b</i>	kaob	}	<i>u</i> muutub <i>o</i> -ks										
<i>g</i>	"												
<i>g</i>	"												
<i>g</i>	"												
<i>d, s</i>	küdema süsi	köen söe	<table style="display: inline-table; vertical-align: middle;"> <tr><td><i>d</i></td><td>kaob, <i>ü</i> muutub <i>ö</i>-ks</td></tr> <tr><td><i>s</i></td><td>kaob, <i>ü</i> muutub <i>ö</i>-ks ja <i>i</i> <i>e</i>-ks</td></tr> </table>	<i>d</i>	kaob, <i>ü</i> muutub <i>ö</i> -ks	<i>s</i>	kaob, <i>ü</i> muutub <i>ö</i> -ks ja <i>i</i> <i>e</i> -ks						
<i>d</i>	kaob, <i>ü</i> muutub <i>ö</i> -ks												
<i>s</i>	kaob, <i>ü</i> muutub <i>ö</i> -ks ja <i>i</i> <i>e</i> -ks												

Kokkuvõtteks. 1. Laadivahelduse puhul esineb *b, d (t), g (k)* ja *s*-i kadumist (mis puhul nende eel olev konsonant *l, m, n, r* nõrgeneb) ja häälikute teisenemist: *i — e, u — o, ü — ö*.

2. Sõna see vorm, kus kaduv konsonant on alles, on tugev aste; kus see on kadunud, on nõrk aste.

101. **Harjutus.** Asetada jämedalt trükitud sõnad mitmuse samasse käändesse, lauset vastavalt muutes!

Kõik talupojad võtsid osa metsaveost. Kaitsesüstimine päästab kardetavast **tõvest**. Näe, kuis keerleb suur **lumehelve!** Suvel kasvas meie aias kõrge türgiuba. **Turvast** tarvitatakse kütteks. Isa teritab **teivast**. Ta töös oli lubamatu keeleviga. Tuleks rahuldada seegi elutarve. Varakult vana-maid kaotades jäi ta **orvuks**. **Haava** ladvas laulis lepalind. Laual oli maitsev **roog**. Mida valmistatakse **roost?**

102. **Harjutus.** Kirjutada järgnevad laused olevikus!

Leppisime sõjaoludes vähesega. Nad **lugesid** suure huviga ajakirja „Pioneer“. Täna **sadas** natuke lundki. Nende jutt **lõppes** enne, kui ma ukse sulgesin. Puusepp **saagis** laudu. Ema **praadis** kartuleid. **Põdesin** rasket haigust. **Sidusin** hobuse kammitsasse. **Kudusin** tööõpetuse tunnis paari eestikirjalisi kindaid. Nii **kadusid** kiiresti ajad.

103. **Harjutus.** Kirjutada *da*-tegevusnimi järgmistest sõnadest!

tõmbama, hindama, lupjama, hakkama, vaatama, aitama, ootama, süütama, näitama, õmblema, võrdlema, karglema, vehklema, taplema, võitlema, kahtlema, maadlema, suudlema, kaebama, oskama, algama, vaidlema, mõtlema, ütlema.

104. **Harjutus.** Kirjutada järgmistest sõnadest ainsuse osastav, mitmuse omastav ja mitmuse osastav!

õnnelik, ametnik, kirjanik, juhuslik, metsnik, mäestik, alamik.

105. **Harjutus.** Vaadata läbi oma kirjandid, kas neis esineb astmevahelduse vigu ja milliseid (välte- või laadi- vahelduse vigu)!

Peenendus.

106. Võrrelda järgmiste sõnade hääldamist!

palk, palga	—	palk, palgi
jutt, jutu	—	jutt, juti
tulp, tulba	—	tulp, tulbi
noot, nooda	—	noot, nood'i
kann, kannu	—	kann, kanni
kurk, kurku	—	kurk, kurke
kas?	—	kass, kassi

Teise rühma sõnades kuulduvad kaashäälikud **d, t, l, n, r, s** „pehmemana“. Niisugust „pehmemat“ hääldamist nimetatakse peenenduseks. Peenendust harilikult kirjas ei märgita. Et aga murdekeeles paiguti peenendus üldse puudub (Alutaguse ja Hiiumaa) või see esineb ka neis sõnus, kus seda kirjakeeles ei ole, siis märgitakse sõnastikes peenendust sellekohase märgi ' abil vastava hääliku järel. Näiteks *taat'* tähendab, et *t* on peenendunud.

Pean meeles: Peenendusele alluvad ainult *d, t, l, n, r, s*. Seega ei tule hääldada murdeliselt peenendusega sõnu nagu **tamm, papp, vakk** jms.

107. **Harjutus.** Kirjutada välja sõnad, kus esineb mingi hääliku peenendus!

Sellest puust saab pudrumänd. Mere ääres kasvab jässakas mänd. Paat viidi parandada. Talli taga kasvab suuri kurke. Mullid tõusid veepinnale, kui kepiga järvemudasse torgati. Mul on vill peos. Lambavill on hinnatav tooraine. Ootasin pool tundi. Muinasjutt räägib, ühes kottpimedas lossis elanud tondid. Oh sa jutt, vaat see oli alles nali! Kas sü ülesanded on valmis? Lähme siis mängima ja tantsima. Võta asjad kaasa! Ema küpsetas pannil värsket liha ja praeahjus korpe. Tal endal oli ees uus valge põll. Vaat, see on tubli! Aidas on suur vaat. Ema rääkis Jukule lapsekeeles: „Võta oma lotu peast, pese kätud puhtaks ja mine tuduma! Ma söödan notsud ära ja annan kutsulegi piima.“

Rõhk.

108. Silp, mida hääldame sõnas tugevamini, on rõhuga. Vaatlen rõhku alljärgnevais sõnus:

<i>laadaline</i>		<i>ballaad</i>		<i>niisámuti</i>
<i>tühjale</i>		<i>inspéktor</i>		<i>ohói</i>
<i>párajad</i>		<i>garáaž</i>		<i>aitäh</i>
<i>péremees</i>		<i>karákter</i>		<i>tohóh</i>
<i>ámmuma</i>		<i>konstitutsiõon</i>		<i>nonóh</i>
<i>láevnik</i>		<i>okupatsiõon</i>		<i>jt.</i>

Pearõhk on eesti keeles esimesel silbil. Paljudel võõrsõnadadel ja mõnedel abisõnadadel on pearõhk järgsilpidel.

109. Hääldame näiteks sõna *tülemine*, siis eraldame teravasti kuulates, et peale tugevasti rõhutatud esimese silbi on kergesti rõhuline ka kolmas silp. Niisugust silpi nimetame kõrvalrõhuliseks silbiks ja rõhku ennast kõrvalrõhuk s.

Vaatleme, kus asub kõrvalrõhk:

<i>iniméne</i>		<i>úsklíkkude</i>
<i>tégeláne</i>		<i>kártlíkkude</i>
<i>vástastíkuné</i>		<i>róotslási</i>
<i>lúgemíselé</i>		<i>kúrsúsi</i>
<i>ráamatútegá</i>		<i>jt.</i>

Kõrvalrõhk on enamasti 3. ja 5. silbil, ent leidub ka sõnu, kus see on 2. jne. silbil.

Harjutusi kordamiseks.

110. Missuguseid võõrhäälikuid kasutatakse võõrsõnade kirjutamisel?

111. Täidan lüngad!

Meie, bol—evikud, oleme erilaadi inimesed. Täna korraldavad kommunistlikud noored re—eraatkoosoleku. Kartuli mugulatippude külvamisest on ilmunud vastav bro—üür. Segades punast värvi kollasega, saame oran—i. India troopikametsadest ehk —unglitest kuuleme muuseas ühe inglise kirjaniku teosest „—ungliraamat“. Maaõpilastest on vähesed kuulnud —ellomängu. Loosungi valmistamisel kasutage vastavaid tähe—abloone. Saksamaa kapituleerumisega kadus Saksast ka fa—istlik re—iim. Igaüks on kuulnud midagi kuulsast vene heliloojast —aikovskist, kes on suvitunud ka Haapsalus.

112. Dikteerida oma pinginaabrile kümme kond võõrsõna, kus esineb võõrhäälikuid š, z, ž ja häälikühendeid tš, dž. Korrigeerida vastastikku!

113. Täita lüngad!

Saime täna —irektori käest veidi tõelda, sest kooli —areroobis olid riided mõneti korratult rippumas. Insenerid omavad sellekohast —iplomit. —aanima on põllunduslik riik. Uus sild ehitati sard—etonist. Suure Oktoobrirevolutsiooni aastapäeva puhul olid kõik koolid —ekoreeritud. Lennukid lahkusid lennu—aasist. Mullas elab tuhat liiki —aktereid. Keemiliselt puhas on ainult —estilleeritud vesi. Arst kirjutab retsepti ja käskis iga päev kolm —abletti sisse võtta. Seda laulu on sobivaim laulda g—uuris. Tantsisime paar

—uuri, siis loobusime. Poistele juba meeldiks —siklisõit!
Naabervabariikidest toodi Eesti NSV-sse hulk rehepeksu—arni-
tuure ja —raktoreid. Mitu meetrit sa saavutasid —ranaadi-
heites? Kergem on —ritiseerida, kui teha. Noor kunstnik
omab erakordset —antaasiat ehk kujutlusvõimet. Vaatasin
huvitavat nõukogude —ilmi.

114. Täita lünk sobiva sõnaga, valides puuduv sõna all-
pool antud sõnadest.

A. Kitzberg on kirjutanud väärtuslikke . . . . Savinõud
kaetakse . . . . , et anda neile veekindlust. Celsiuse . . . .
on võetud üldiselt tarvitusele. Kärestikulistes jõgedes elab
rohkesti hörnaseid ehk . . . . Kül m . . . . karastab keha.
Ka mina nägin „Estonia“ teatrisaalis seda kuulsat . . . .
õlikivist saadud toorõlist on võimalik destilleerida ka . . . .
Kõigil ekskursantidel olid käes . . . . märkmete tegemiseks.
Hapud maad vajaksid väetusaineks lubiainet, milleks väga
sobiv on . . . . Tsirkuses . . . . dresseeritud elevanti.

Sõnad: bensiin, blokk, demonstreerima, draama, ballett,
dušš, forell, glasuur, kips, termomeeter.

115. H sõna algul või mitte?

sepa —ääsil, —õõrdumise koefitsient, nuttis —ärdasti,
väike maja—ütt, —äkki süttisid, —ägeda iseloomuga, masinad
—undasid, lõnga —eietama, —akkasid igavusest —aigutama,
rukki—akid, jänes ehk —aavikuemand, läksid —ulkuma, hea
—aistmismeel, olin päris —ämmastunud, —allikavesi, —ao-
—unnik, sõitsin ka —ulgumerel, puu—alg, maad —arima,
raske —eitlus, —ernekaunad, ei maksa —irvitada, tuule—iil
lõi vetesse, Golfi —oovus, —oolas mees, —uumusrikas muld,
panid pillid —üürgama, rasv —angub kergesti, see on —igi-
vana puu.

116. Asetada + asemele *b* või *p*, — asemele *d* või *t* ja
= asemele *g* või *k*!

Hoolsad talunikud kün—sid põllul. Sellele saab vaid um+
kau—selt vastata. Suvel on kär+estega tõsine häda. Ärge
kar—=e, vaid või—=e kõik raskused! Õu—selt paistis tuli-
kahju kuma. Hiilisin var=si tuppa. Nõu—sin, et maks—aks
ka puuduv osa välja, ja soovitan, tema nõud=u ka oma
osa. Läksime jal=si läbi jõe. Onu sõitis eile Haa+allu.
Ema sõt=us leiba. Ärgu näh=u asjata vaeva! Kul—sed

rukkipead. Ta ei öelnud aitäh=i. Olin seebi=i koju unustanud. Tõm+soonte laienemine on haiguslik näh=us. Kum+ki meist ei osanud sõuda. Juku on mitmekül=sete huvidega poiss. Mur=sime oja äärest hulga õitsvaid toomingaid ja aetasime need vaasidesse. Nüüd oli tuba kü=kestavalt ilus ja pidulik.

117. Kirjutada lünkadega sõnad õigesti oma vihikusse, täites lüngad, kus see on vaja'lik!

siin=e rahvas, mängisime kop=lis, raamat on kap=is, suur=iikide esindajad, brünet=ne ungarlane, see pole mingi kunst=ükk, ilusat vals=i, mängisin kaks vals=i, otsus on lõp=lik, lin=lased ruttavad maale, Itaalias elavad itaal=ased, rau=tee ääres, al=kooli õpilased, olin küm=neaastane poiss, puls=ilöökide järgi võib otsustada tervisli=u seisundi üle, pühi tolmu ahju sims=ilt=i, pap=karp=i ei panda vedelikke, kal=da ääres, ostsin kaks kaus=i, avans=i aruanne, sain avans=i, hak=an kor=dama, heinamär=s, kel=gi seisab, seisime rist=eel, kin=sepp paran=as saapaid, rä=sep õmbleb, mars=isime edasi, viis=ada rubla, virgal kõht ja kot=ki täis, läksime raismik=u maasikale, siin on süüdi oskamatus, suur korralik=us, ajasin lam=baid, kristal=selge vesi, kristal=ne vesi, kesk=ooli õpilane.

118. Jälgida hoolega järgmise luuletuse sõnu ja vahemärke! Põhjendada, miks on antud kohal koma. Kirjutada pala pärast läbitöötamist etteütlusena!

K o d u t e e l.

Astun üle hulga aja kopliäärset koduteed.

Tere, armas isamaja, põllud, aasad, ojaveed!

Igal pool mu sõjateedel ikka jäite mulle meelde — tere, armas isamaja, põllud, aasad, ojaveed!

Tundub nagu veelgi kallim oleks kõik, mis kuuled, näed. Taat on aeglasem ja hallim, kõhnemad on memme käed. Võttes nendel ümber piha, soojub armuks võitlusviha... Taat on aeglasem ja hallim, kõhnemad on memme käed.

Kodupõllud põevad põuda, aasad halli hallaööd.
Siin meil tuleb palju jõuda, tuleb palju teha tööd,
et me kallid kodutalud unustaksid orjavalud.
Tuleb palju, palju jõuda, tuleb palju teha tööd.

Mart Raud.

119. Kirjutada alljärgnevad laused, täites lüngad, kus see on vajalik!

Ajalehe tal—itus asub nüüd uues kohas. Keera var—ukad üles, muidu nad määrduvad! Ära är—itu asjatult! Laual lasus suur hun—ik raha. Sen—i kui teised kom—andöri juurde läksid, viitsin ma niisam—a aega. Raadio levinedes on gram—ofon jäänud kord—kor—alt tagaplaanile. Maja ehitamisel seati üles tel—ingud ja toodi kohale tuhandeid tel—is—kive. Sarikate otsas kõlkus väike van—ik. Saatke see kiri Tal—in—asse mu tuttavale, vanale tal—in—lasele sm. Reinomäele. Eestimaa Kom—unistlik (bolševike) Partei suureneb üha uute liikmete parteisse astumise teel.

120. Kirjutada järgnev katkend oma vihikusse, täites lüngad, kus see on nõutav! Sõrendatud kirjaga sõnad jaotada püstkriipsudega osadeks, kohtadelt, kust on võimalik poolitada!

K a t k e n d.

Sel—est on möödunud juba kaksküm—end kaks inimpõl—ve või õigemini pisut enam kui sei—sesada aasta—, kui elas kuulus Sakala maavanem Lembitu. Siis oli meie ma— —oopis teistsugune kui nü—d; metsad olid aina suured ja mühasid tam—ikud, järved ja jõed aga —oopis sinisemad kui praegu. Külad asusid tume—ate metsapa—rikute ja järvede vahel, aga feed, mis nende juurde viisid, olid alati vahimeeste valvatu—. Metsad olid siis täis karusid, hunti—e kisa, aga sam—uti —ulkusid tam—ikuis metskultide kar—ad, kes toitsid end mahavarisenud tammetõrudega. Ka pik—asarveline tarvas ehk mets—õnn jooksis seal möirates rin—gi. Ei läinud siis üks—i mees metsa, ilma et tal— poleks kaasas olnud oda ja vöö vahel kirvest või nuga.

Enn Kippel, „Meelis“.

121. Määrata sõrendatult trükitud sõnade värde!

Tedre looke.

Tahtis teder maja ehitada. Mõtles, mõtles: „Kirvest pole, seppa pole — pole kedagi, kes kirve teeks.“ Pole kedagi, kes ehitaks tedrele majahurtsiku. „Aga milleks vaja mul maja ehitada. Üks ööke ükskõik kus olla!“ Vopsti lumme! Saatis öökese mööda lumes, tõusis hommikul vara, lendas mööda laia ilma, hüüatas heledalt, otsis sõpru. Laskus maha, saigi sõbraga kokku. Mängisid, hulkusid mööda põõsaid, leidsid kohakese, ehtasid pesakese, munesid munakesed ja haudusid välja pojakesed. Käisid pojakestega väljas väljadel, toitsid lapsukesti sääskedega, viisid neid laia maailma ja lendlesid avara taeva all, kuid talvel ööbisid jälle lumes.

„Ah, üks ööke ükskõik kus olla! Milleks meil maja ehitada, parem kaseladvas istuda, laiu välju vaadata, kena kevadet oodata, tedrelaulukest kudrutada.“

Aleksei Tolstoi.

122. Selgitada „Tedre lookeses“ sõrendatult trükitud sõnade suhtes, kas nad on astmevahelduslikud või mitte, jaataval korral määrata nende aste. Näit. :

Astmevahelduseta	Astmevahelduslik	
	nõrk aste	tugev aste
<i>maja ehitada</i>	<i>teder</i>	<i>tahtis</i>

123. Kirjutada antud sõnadest ains. omastav ja osastav!

tuulik, mäestik, ümbrik, lehvik, Lehik, maastik, kartlik, kirklik, leidlik, lapsik, kandmik, ööbik, hurtsik, valik, saadik, näitlik, kirjanik, talunik, lüpsik, lootsik, sõnakuulelik, rentnik, kehvik, jõestik.

124. Kirjutada p-s 123 antud sõnadest mitmuse omastav ja osastav!

Etteütluksi kordamiseks.

125. Kirjutada etteütluksena järgnev katkend M. Kalinini kirjutisest „Suur samm üleminekul rahu-olukorda“ !

Nõukogude rahvas võttis vaimustusega vastu teate Saksa-maa tingimusteta kapituleerumise kohta. Tema rõõm pole mitte ainult sellest tingitud, et lõppes üks raskemaid ja verisemaid sõdu, mida meie maa rahvastel kunagi on tulnud pidada, vaid et siin rääkis kaasa ka rahva uhkustunne, tema teadmine, et selles võitluses ilmnes kujukalt meie riigi võimsus, rahva võime kõigi raskuste võitmiseks. Sõjaprotsessis rakendati riigi kaitseks nõukogude teadlaste suured teaduslikud saavutused, ilmnes kujukalt Nõukogude armee sõjaline vaprus, tema juhtimise kunst, oskus võidelda ja võita.

See võit läks meile kalliks maksma. Isegi välismaal näeb nüüd igaüks, kes sündmusi ausalt hindab, et nõukogude rahvas ja tema armee kandsid oma õlul sakslaste vastu peetud võitluse pearaskust, pearaskust võitluses selle surmahädaohu vastu, mida nad endast kujutasid vabadusele ja tsivilisatsioonile. Ning see ei jää tasuta, see kannab oma vilja. Nõukogude Liidu üleminekuga rahu-olukorda tõusid meie maa rahvaste ette uued ülesanded — taastada kõige lühema ajaga organiseeritult ja plaanikindlalt täie käiguga saksa okupatsiooni all olnud rajoonide majandus ja kultuur, tõsta kogu meie rahva heaolu ja kultuuri.

126. Kirjutada etteütluksena!

Kord oli koer, kellele hiljem anti nimeks Tuhk, oma pere-mehe juurest ära eksinud. Ta tuli sadamas laeva juurde, niuksus ja palus süüa. Laevakokk meelitas ta söögikausiga laevale ja nii algas Tuhk sõitu Aafrika suunas. Ta pesti laeval rohelse seebiga puhtaks, põeti sabarootsuni paljaks, jättes talle vaid lõvilaka ja toreda karvatuti saba otsa. Kui laev saabus ühe Aafrika jõe suudmesse, sõitsid laevale vastu kitsad puutüvest õõnestatud paadid, täis läikivalt mustade nägudega ja valgete hammastega neegreid. Nüüd haugatas Tuhk äkitselt, sest lagedal kaldal võsastiku vahel seisis pruun takerdunud karvadega koer ja vahtis laeva, hambad irevil. „Auh, tere!“ kilkas Tuhk. „Mis su nimi on?“ — „Hušš,

hušš — šaakal!“ karjus komandosillal seisev madrus. Võõras koer pöördus urisedes võsastikku ja kadus nagu välk. Tuhk taipas sellest, et see polnudki koer, vaid koera moodi metsloom. Maale pääsedes pistis Tuhkki oma nina džunglisse, kus ta kohtas igal sammul aiva huvitavat. Õnneks tutvus ta aafriklasest koera Samboga, kes osutus talle väga kasulikuks seltsiliseks. Kui Tuhk vaprast viideldes päästis neegripoisi krokodilli käest, sai ta kõikide lemmikuks.

Ühel ööl, kui ümberringi oli pime nagu must samet ja neegriküla kohal leegitsesid onnide ette süüdatud tuled, hiivas laev ankru ja alustas kojusõitu. „Head reisi, Tuhk!“ hüüdis Sambo ja ulgus kurvalt. Ka Tuhk vaatles nukralt maha jääjat.

127. Kirjutada etteütlusena!

Möödunud kevadel võtsid meie kooli õpilased ja õpetajad rohkearvuliselt osa uute metsakultuuride rajamisest. Metsapäeva hommikul koguneti kella 9-ks koolimajja, kust mindi 3 km kaugusel asuvasse Mõtsu metskonna Tuudi vahtkonda metsa istutama. Kohapeal ootasid metsaametnikud, kes olid kohale toimetanud tööriistad ja istutamismaterjali.

Peagi asusid tööühmad tööle. Ilusa päikesepaistelise ilmaga edenes kuusetaimede istutamine kiiresti ning pärast 6-tunnist istutamistööd oli 2,5 ha suurune metsalagendik täis istutatud. Pärast tööd võeti üheskoos einet, lauldi, mängiti ja lõbutseti. Direktor tegi nüüd teatavaks tööühmade sotsialistliku võistluse tulemused. Selgus, et kõik olid töötanud innukalt, kuid esikohale oli tulnud 4. rühm, kes oli istutanud 12% rohkem kui teised samasuured rühmad.

Kaks päeva käidi metsaistutamistööd. Kolmandal päeval korraldati kooli ümbrust ja töötati kooli aias. Vajalike taimedega varustatud, mis saadi omast puukoolist, jätkati tööd, et muuta koolimaja ümbrus meeldivaks ja ilusaks. Kodus kirjutati sellest kirjandiki, mille pealkirjaks oli „Noorte osast ühiskondlikel töödel“.

128. Kirjutada etteütlusena!

254. kaardiväe polk kannab kaardiväe reamehe Nõukogude Liidu kangelase Aleksander Matrossovi nime. Uhkusega nimetavad selle polgu sõjamehed end matrossovlasteks. Igal

õhtul, kui selle polgu 1. roodus on õhtune loendus, kui terve rood seisab rivis ja järjekorras hüütakse kõigi roodu kuuluvate võitlejate nimesid, hüütakse ka kaardiväe reamehe Matrossovi nime. Kui rivisoliijate nimede hüüdmisel iga nimetatatu vastab sõjamehelikult „mina!“, siis Matrossovi nime kõlades kostab sügavast vaikusest vastus: „Langes kangelasena kodumaa eest!“

Kuigi reamees Matrossov ise puhkab kangelasund, olles langenud Suures Isamaasõjas, püsib tema nimi igavesti 1. roodu nimekirjas. Tema kustumatuks mälestuseks ja auks nimetatakse igal õhtusel loendusel tema nime ja alati vastatakse roodu rivist: „Langes kangelasena . . .“

Matrossovi nimi elab igavesti kangelaslikkuse, isamaa-armastuse ja surmakartmatuse sümbolina võitlejate südames.

Iga nõukogude noor teab jutustada reamees Matrossovi kangelassurmast. See oli Tšerkuski küla lähedal, kus tuli vallutada mitu saksa dzotti, mis kujutasid endast tugevasti ehitatud kaitsepunkte ja kust sakslased tulistasid maruliselt. Kolmanda dzoti vallutamisel teostaski Matrossov oma sangariteo. Ta viskus dzoti ava ette, kust tulistas vaenlase kuulipilduja, sulges nii dzoti ava ja sundis oma kehaga vaikima vaenlase tulirelva. Kuulipilduja valang tappis ta silmapilkselt, ent rohkem ei saanud vaenlane tulistada. Meie võitlejad tõusid maast, tormasid edasi, vallutasid dzoti ja võitsid küla. Matrossovi surm hoidis ära kogu pataljoni rasked kaotused, mis oleksid muidu olnud paratamatud dzoti vallutamisel. Seepärast autasustati Aleksander Matrossov pärast surma Nõukogude Liidu kangelase tiitliga.

(Ajakirja „Pioneer“ järgi.)

129. Kirjutada etteütlusena!

Iga nõukogude noor teab, et kõigi rikkuste allikaks on töö. Kuid inimene kui mõistuslik olend on õppinud tundma loodusseadusi ja oskab nüüd rakendada paljusid looduses peituvaid jõude enda teenendamiseks. Tehnika abil tehakse nüüd tohutult kiiremini raskeimadki tööd, mida muidu pidi tegema käsitsi ja suure vaevaga. Näiteks on klaas inimkonnale tuttav iidsest ajast, kuid veel 35 aastat tagasi valmistati lihtsaimadki pudeleid puhumise abil nagu muistegi. Tööline ajas

tuliseks pika raudtoru otsa ja kassis selle sulaklaasi-vanni. Vedel klaas jäi hõlpsasti metalltoru külge ja tööline puhus sellest pudeli, lastes toru otsa sellekohasesse vormi. See töö oli üliraske ja ebatervislik, nii et tugevaimadki mehed muutsid invaliidideks neljakümnendais eluaastais.

1907. a. õnnestus ameeriklasel Owensil leiutada pudelimasin, mis pärast tehnilist täiendamist valmistab praegu 130 pudelit minutis.

Veel suurema toodanguga on keerukad masinad, mis valmistavad kolbe elektri-hõõglampidele. Üks niisugune auto-maat valmistab umbes pool miljonit kolbi öös-päevas. Et rahuldada kogu maakera elanikkonna vajadust elektripirnide alal, tarvitseb vaid tööle rakendada 27 niisugust masinat. Kui palju aega ja tööd säästavad masinad!

(Ajakirja „Pioneer“ järgi.)

130. Kirjutada etteütlukena!

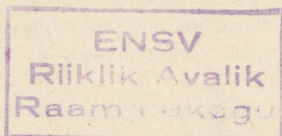
Tuhanded sajandid lahutavad kivinuga tänapäeva masinaist, sest täiuslikumad tootmisvahendid on loodud alles viimase kahe sajandi kestel. Oletagem, et hakkaksime kirjel-dama seda ajalugu, pühendades igale sajandile vaid ühe lehekülje. Me saaksime soliidse raamatukogu kahekümne tüseda köitega, kusjuures igas köites on viissada lehekülge. Nii vana on inimkonna ajalugu. Kuid millega on täidetud need kakskümmend köidet à 500 lehekülge? Tööga. Põlvest põlve, sajandist sajandisse on töövahendid ja -tingimused pidevalt muutunud. Kuid alati on inimene teinud tööd üksikute jõukate kasuks: muistsel ajal orjapidajale, keskajal feodaalisandale, uuel ajal mõisnikele ja vabrikantidele. See-pärast siis töö, mis on loonud kõik rikkused ja hüved, on olnud ise põlatud ikkeks, milleks sundis orjapidaja piits ja peremehe vägivald. Tõeline inimkonna ajalugu algab sellest ajast, kui töö vabastati vägivalla ja sunduse ahelaist. Selle tõelise ajaloo esimesed leheküljed on pandud kirja sel maal, mida me kõik tunneme. See maa on meie Nõukogude Sotsia-listlike Vabariikide Liit.

(Ajakirja „Pioneer“ järgi.)

SISUKORD.

	Lk.
Häälikuõpetus (ortograafia)	5
Häälik ja täht	5
Võõrhäälikud	5
Võõr- ja laensõna	6
Tähestik	9
<i>h</i> sõna algul	10
Häälikute liigitus	12
<i>g, b, d</i> erandlik märkimine	15
Liht- ja liithäälikud	16
Häälikute vältus	17
a) liithäälikud	17
b) liithäälikud	23
Diftongide ehk kaksiktäishäälikute välted	23
Häälikute vältus konsonantühendeis (liit-kaashäälikuis)	24
Diftongile või pikale täishäälikule järgnev kaashäälik	25
Erandlik konsonantühend kahekordse tähega	25
<i>ää—ea</i> ja <i>õõ—õe</i> tarvitamine	28
<i>üü</i> tarvitamine	29
Kas ühe- või kahekordselt kirjutada (<i>l, m, n, r</i>) ?	29
<i>j-i</i> ja <i>i</i> märkimine	30
Silbitamine ja poolitamine	30
Silbitamisreeglid	31
Sõnade poolitamine	31
Sõnavälde	32
Vältevead	33
Astmevaheldus	35
Peenendus	39
Rõhk	40
Harjutusi kordamiseks	41
Etteütlosti kordamiseks	46

Teine, parandatud trükk.

Vastutav toimetaja A. Selmet.

Ladumisele antud 22. VII 1947. Trükkimisele antud 9. VIII 1947.
Paber 56 × 79, $\frac{1}{16}$. Trükiarv 15 200. Trükitähti trükipoognas 38 976.

Trükipoognaid 3,25. Arvutuspoognaid 3. MB-05568.

Trükikoda „Hans Heidemann“, Tartu, Vallikraavi 4. Tellimise nr. 1333.

На эстонском языке.

К. Праакли. Учебник эстонского языка для VI класса, I часть.